

УЛОСЛАВИЈА

ЊЕСАН СЕЈИДБЉЛИ

КАТИРӨДӨРҮ

НЭСЭН
СЕЈИДБЭЈЛИ

ЈУГОСЛАВИЈА ХАТИРЭЛЭРИ

БАКЫ · КӨНЧЛИК
1970

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҗан Республика
Дөвләт КИТАБХАНАСИ

Москвадан Белграда гэдэр тэјјарэ. илэ үч саат жарымлыг јол кетмэли идик. Мэн јолдашларымдан ажры дүшмүшдүм. Тэк дарыхырдым, бундан эввэлки сэфэрлэрини хатырламага башладым. Бир нечэ саат, јахуд бир нечэ күн эрзиндэ олдуғум өлкөлэри, шәһэрлэри көзлэрини өнүндэ чанландырмага сәј етдим. Кабил, Кәрачи, Кәлкәтә, Бангкок, Манила, Гонгконг, Нјудеһли вә Јапонияныи бир нечэ шәһәриндә, үмумијјәтлә Шәрг өлкөләриндә олмушам. Авропада исә... Дәфәләрлә Прибалтика республикаларына сэфәр етмишәм. Бурада да Европаныи бәзи етник хүсусијјәтлэрини көрмүшәм. Бир дә китаблардан, очеркләрдән, мәгаләләрдән вә филмләрдән Авропа һағында тәсәввүр алмышам.

...Гәрибә бир әһвалат олду. Јапонияја сэфәримдән сонра кечән бу үч ил эрзиндә һеч олмаса турист кими бир нечә өлкәјә сәјаһәт етмәјә имканым олмушду. Анчаг кетмәмишдим, һәвәсим кәлмирди, һәм дә сәһһәтим о гэдәр

дә жахшы дежилди. Бир күн Кинематографчылар Иттифагындакы сөһбәт заманы һәләлик тәкчә Југославијаја кетмәјә һовәснм олдугуну билдирдим. Ертәси күнү иттифага кәләнндә достларым мәни тәбрик етмәјә башладылар. Өјрәндим ки, ССРИ Кинематографчылар Иттифагындан телеграм кәлиб. Мәни Југославијаја кәдән расми нүмәјәндәлијин тәркибинә дахил едиләр. Разылыг вермәли идим. Әлбәттә ки, разылашдым.

Бу саат мәним тәјјарәдә учан јолдашларым мәшһур вә јахуд мәшһурлашмага башлајан кино хадимләри, танинмыш кино нәзәријәчиси, профессор Илја Вајсвелд, мәшһур кинодраматург вә режиссор Јури Чүлјукин, мәшһур јазычы, кинодраматург, кинорежиссор вә актјор Василий Шукшин вә истә'дадлы кәнч режиссор Елем Климов идиләр...

...Мәни Југославијаја чәкән, бу өлкә илә баглајан нә иди? Југославија һаггында нә билирдим?

...Хәјал мәни узаглара апарыр. 19 јашым вар иди. Москвада Кинематографија институтуна дахил олмуш хошбәхтләрдән бири дә мән идим. Анләмиз јәј истираһәтини һәмшәки кими Налчик јахынлығындакы һәсәнијә кәндиндә кечирдик. Мән һәр ил бураја кәлирдим. Анамыз бизи Јесентукијә, Кисловодска апармаг истәјәндә биз—үч гардаш әүсјан галдырыб, һәсәнијә кәндинә кетмәји тәләб едирдик. Чүнки һәсәнијә кәнди Налчик чајы саһилиндә, мөшә вә дагларын гојнунда, сәфалы вә мәнзәрәли бир јердә иди. Сәһәрдән ашмама гәдәр үч гардаш, күңмүзү јерли ушагларла чајын саһилләриндә, јахуд дагларын дөшүндә кечирдик. Бәдәнимиз күнәшдән бүрүнч рәңкинә дүшүр, бизи кәнд ушагларыдан сечиб ајирмаг мүмкүн олмурду. Һәр күн зоғал ағачларынын будагларыны кәсиб, чиб бычагы илә үзәриндә көзәл нахышлар салырдыг. Налчикә курорта кәләнләрин чоху көзләрини бизим бу әл ағачларындан ајыра билмирди.

Һәмни ағачлары онлара багышлајырдыг. Бу әл ағачларјә јени-јени достлар тапмагда бизә көмәк едирди.

Вир күн күчәдә дајаныб јерли ушаглардан бири илә сөһбәт едирдим. Учабој бир оғлан вә бәстәбој бир гыз дағлар тәрәф кедирдиләр. Бирдән оғлан ајаг сахлајыб, үзүну бизә сары тутду:

— Билмирсиниз, Кизиловка дагына јол һарадандыр? (Ораја она көрә Кизиловка дагы дејирдиләр ки, бүтүн даг мөшәсиндә әсәсән зоғал ағачлары битирди).

Мәним һәсәнијәли достларым русча билмирди. Мән чаваб вермәли олдум. Кәлмәләр русча тәмиз данышдыгыма тәәччүб етдиләр вә истәр-истәмәз бизә јахынлашдылар. Бәстәбој гыз 16—17 јашларында оларды. Бәлкә дә мәнә белә көрүнүрдү. Мәндән соруду:

— Сиз русчаны һарадан белә јахшы билирсиниз?

— Мәктәбдә охумушам. Бақыда гоншуларыма русча данышмышам. Бизим бакылылар русчаны јахшы билирләр.

— Сиз буралы дејилсиниз?—дејә бу дәфә оғлан соруду.

— Һәм бакылыјам, һәм дә буралы. Бақыда доғулмушам, Бақыда јашајрам, анчаг һәр ил јәјдә ики ајымы бурада кечирирәм. Мән дә, гардашларым да.

— Һарада охујурсунуз?

— Москвада. Кинематографчылар Институтунда.

Гыз һәјрәтдән донуб галды.

— Ола билмәз!

О вахт гызын нијә белә тәәччүбләндијинин сәбәбини изәй етмәк чәтин дејилди.

Умумиттифаг Кинематографчылар Институту әввалләр икинллик Академија типли мәктәб иди. Бу илдән, даһа доғрусу 1939-чу илдән е'тибарән институт олду. Демәк олар ки, өлкәмиздә јашајан кәнчләрин чоху бу института кирмәјә һәвәс көстәриди. Института аз тәләбә

гбул олундугу үчүн бура дахил олантар, о иллэр, он хошбохт көчлөрдөн сажылырдылар.

Гызын үзүндөки һәҗәчандан онун да бу института кир-мәҗә һәвәси олдугуну асанлыгла охудум.

— Мөним адым Еленадыр.—деҗә о, алинн мәнә узат-ды. Мән да адымы дедим, јолдашым да. Учабој оғлан да өз адыны деди:

— Јури.

Онлар да русча јахшы данышырдылар, анчаг тәләф-фүзәриндән һисс олунурду ки, рус дежилләр. Налчик ча-йынын о бири саһилиндәки курорт шәһәрчији Далински-дәки санаторияларын бириндә истираһәт едирдиләр. Онлар ахшамә мөни Далинскијә дөвәт едиб, Қизилловка дағына сари кетдиләр.

Һәсәнијјәдә, мешәләрин ичәрисиндәки көнд евләриндә јашадығымыза бахмајараг һәр ахшам вахтымызы Да-линскидә кечирирдик. Бурада башга шәһәрләрдән кәл-миш волејбол командалары илә јарышыр, ја да санато-рияларда көстәрилән филмләрә бахырдыг. Далинскидә бизи чох сефирдиләр. Чүнки биз Јесентуки, Железноводск, Кисловодск вә ја башга јахын шәһәрләрдән кәлән волеј-бол командалары илә јерли санаториянын командасы ки-ми көрүшүрдүк. Беләликлә дә, Далинскидә истираһәт едәләр бизим азаркешимиз олурдулар. Истираһәт едә-ринин гапылары һәмшә үзүмүзә ачыг иди.

Елена вә Јури илә бир нечә дәфә Далинскидә көрү-шүб, јахиндан таныш олдуг. Өјрәндим ки, онлар југос-лавијалыдырлар. Икиси дә Сербиядан иди. Јури Москва-да һанси бир институтдаса охујурду, дејәсән, журналист олмалы иди. (Јахши хатиримдә дејил). Елена исә ја он-илликдә, јахуд да мусиги мәктәбиндә охујурду. Тез-тез мусигидән данышырды. Һәм дә фортепианода јахшы ча-лырды. Гәшәнк гыз иди, һәрәкәтләриндә, бахышында, сәһбәттиндә дә мусиги вар иди. Јури Еленаны сефирди.

Амма сонралар ајдын олду ки, Еленанын хасијјәти чох мүрәккәб имиш. О, һеч кәси јахына бурахмырды. Јол-дашлыг, достлуг мәсафәсини һәмшә өзү тәјин едирди. Истәдји вахт адамы јахынлашдырар, истәмәдикдә өзүн-дән чох узагда сахлајарды. Елена мөним јолдашлары-мын да хошуна кәлирди. Јури бир ушаг кими, бир јени-јетмә кими бизи она гысганырды. Амма биз, тәрә кими, һәр ахшам көрүшмәли олурдуг. Чүнки Далинскидә һәр ахшам волејбол јарышлары кечириллирди. Һапы бизим үчүн һәҗәчәп кечирир, бизим гәләбәмизә севиширди.

Елена бир нечә дәфә мөнимлә ајрылыгдә көрүшдү. Биз ај ишыгында. Налчик чајынын саһилләриндә, јахуд да Далинскидәки Ворошилов бағы ады илә мөшһур олан мәнзәрәли багда көрүшүр, тәвүз гушларынын пишик кими мијолдамаларына гулаг асырдыг, Елена өз мүрәк-кәб вә чәтин тәләјиндән данышырды. Һәлә иртича илә-риндә анасынын күлләтәндијини хатирлајыр вә сонралар башга-башга өлкәләрдәки ушаг евләриндә бөјүдүјүндән, инди дә һәләлик Москвада охујуб јашадығында сәһбәт ачырды. Мән исә көрдүјүм филмләрдән, институтумызда-кы тәләбә јолдашларымыдан вә кәләчәк арзуларымыдан, иә кими филмләр чәкмәк истәдјимдән данышырдым. Һәр күн көрүшмәк, сәһәр дә, күнорта да, ахшам да кө-рүшмәк биздә гәрибә бир еһтијача чеврилмишди. Биз чох јахын дост олмага башладыг. Јури исә кәнарда гал-мышды. О, тәк кәзирди. Бир күн мөнимлә көрүшүб үрә-јини ачды. Еленаны севијини деди, хәһиш етки ки, он-дан узаглашым, онула даһа көрүшмәјим. Биз киши кими сәһбәт едик.

Еленанын тәкидләринә, мөни ахтармасына бахмаја-раг, онула бир даһа көрүшмәдим. Сонра о, мөни Мос-кवादә—институтда ахтарыб таиди. Јенә бир-ики дәфә кө-рүшдүк. Өјрәндим ки, Јури һәлә дә ону сефир, өзү дә чох мөһкәм... Сонра мән дә, Јури дә Еленаны итирдик. Јури

мәнә деди ки, о, кимсә әрә кедиб, нә исә елә бил түстү кими әријиб, јох олуб. Оун фамилијасы Нешич иди. Елена Нешич. Бәли, о, бизим һамымызын хошуна кәлирди. Јәгин ки, инди һарадаса јашајыр, бәлкә өз вәтәндә гајдыб. Јуринин фамилијасы исә Густинчич иди. Көрә сән, мән Југославијада бу ушағлыг достларымла растлашагағаммы? Онларла көрүшә биләчәјәммиз? Көрәсән онлар өзләринә нечә һајат гурублар, һансы сәнәтин саһиб олублар?

...Саатыма бахырам. Јолу јары етмишик.

Өзүмлә рәссамларымызын буклетләрини, Бақы вә Азәрбајчан һағгында албомлар, өз китабларымы, хырда сувенирләр вә јазычы Имран Гасымовла биркә јаздығым «Узағ саһилләрдә» повестини апарырам. Мәни вә Имраны Југославијаја јакынлашдыран әсәсән бу повест олушлур...

Тәјјәрәдә е'лан едирләр ки, ијирми дәгигәдән сонра Белградда чатачағым...

...Имранла бир мәктәбдә—134 нөмрәли мәктәбдә охумушлур. О, мәктәби мөндән үч ил габағ гуртарды. Бура хылыш кечәси иди. Индики кими јадымдадыр. О, ә'лачы иди. Имраны бир патефон бағышладылар. О, өз арузларыдан данышды. Деди ки, киносценаричи олачағ. Олду да. Бир нечә ил сонра Имранын сценариси әсасында «Һоризонт» бәдин филми чәкилди.

Институту гуртардығдан сонра јенә дә Имранла көрүшдүм. Бир мәктәбдә охумушлур. Инди дә бир јердә ишләмәјә башладығ. О, сценаричи иди. Мән исә режиссор. Оун јаздығы сценариләр әсасында бир нечә гыса метражлы филм чәкдим: «Бақыдан Көј кәлә», «Бөјүк јол», «Губа бағларында». Сонра мән дә јазмаға башладым. һекајәләрим, китабларым дәрч олуиду.

Бир күн мәни Азәрбајжан комсомолунун Мәркәзи Ко-

митәсинә дә'вәт етдиләр. Күчәдә бирдән Имранла растлашдым.

— Бурада нә јакшы?—дејә мөндән сорушду.

Дедим:—Мәни чағырыблар, бәс сән?

— Мәни дә.

— Көрәсән, нә мәсәләдир?

— Јәгин ки, бир иш тапшырачағлар.

Фикрә кетдим. Чүнки әлимдә вачиб бир ишим вар иди. Имран да деди ки, рус драмасы үчүн бир пјес јазыр. О да әсәрини битирмәк истәјирди. Гәрәра кәлдик ки, бирбиримизә көмәк едәк, чалышағ ки, һәләлик бизә тохунмасынлар, әлимиздәки ишимизи гуртара биләк.

Бизи республика комсомолу Мәркәзи Комитәсинин биринчи катиби гәбул етди. Өз вәзијәтимиздән, ишимизин көркин кечмәсиндән данышмаға һеч бир имканымыз олмады. Катиб бизә гыса бир арајыш охуду. Бу арајышда Азәрбајжандан чох-чох узағларда Италија вә Југославија партизанлары сырларында фөвгәл'адә гәһрәманлығ көстәрмиш Мәһди һүсәјизадә һағгында хәбәр верилди. Биздән хаһиш етдиләр ки, икимиздән биримиз Мәһди һүсәјизадә һағгында гәзет үчүн бир нечә очерк јазағ. Бу арајыш гыса да олса, бизи о гәдәр тутмушду ки, нә мән, нә дә Имран бајағ мөһкәм шәртләшдијимизә бахмајарағ, ишимизи гуртармағ үчүн мөһләт истәмәдик. Дујухуб галмышдығ. Билмирдик нечә чаваб верәк. Мән Имранын көзләриндән һисс едирдим ки, бу арајыш ону да бәрк сарсыдыб, буна көрә...

— Бир һалда ки, икимизи дә дә'вәт етмисиниз, елә кәлин, бу әсәри икимиз јазағ,—дедим.—Анчағ бу материалы очеркә сығышдырмағ чәтин олачағ.

Әи мүнәсиб жанр повест иди.

Биз Мәһди һүсәјизадә һағгында повест јазмағы гәрәра алдығ. Алдығымыз мәктубларда, көрүшләр заманы верилән суалларда биздән сорушурдулар ки, нечә олур

ки, ики язычы бир жердә әсәр жазыр. Үмумијјәтлә, ики язычы бир әсәр үзәриндә нечә ишләјә билир?

Мән бу јазымда һәмнин суала гыса да олса чаваб вермәк истәјирәм. Бајаг, бир мәктәбдә охудугумуздан вә бир жердә ишләдјимиздән тәсадүфи олараг данышмырдым. Буну она көрә гәјд етдим ки, бизим ејни мүнһтдә бөјүүб, тәрбијә алдығымыз охучуја мәлүм олсун. Ејни мүәллимләрдән, ејни әсәрләрдән билки алмышыг. Идманчы олмушуг. О илләрин зарафатлары, ојунлары ејни илә бизим икминзә дә мәлүм олуб. Баш вермиш һадисәләрин шаһиди олмушуг. Инди исә һәмсәнәт идик. Бүтүн бу чәһәтләр бир-биримизи мүмкүн гәдәр-тез баша дүшмәјә хејли көмәк едирди.

Бизи Мейди һүсәјизадә илә чијин-чијинә вурушмуш, чәсарәтли, истиганлы оғланларла таныш етдиләр. Онлар баш вермиш һадисәләрдән, Мейдинин һәјатындан, Југославија—Италија партизанларындан, Тријест әтрафында кедән мүбаризәләрдән, о әтрафда јашајан адамларын адәт вә ән'әнәләриндән данышыб, бизә гиймәтли материаллар вердиләр. Биз партизан һәрәкаты олан јерләрә, Мейди һүсәјизадәнин гәһрәманлыг көстәрдији торпага, Адриатиканын саһилләринә, Тријест шәһәринә кетмәјә нә гәдәр сәј көстәрдиксә дә, һеч бир нәтичә вермәди. Чүнки о заман Тријест шәһәри әтрафында бөјүк мүбаризәләр кедирди. Буна көрә дә, демәк олар ки, ораја һеч кәси бурахмырдылар.

Биз һәмнин дөврү вә бүтүн һадисәләри јенә дә Мейдинин дөјүш јолдашларындан, партизан һәрәкаты илә әла-гәдәр олан тәшкилатлардан өјрәнмәјә, Мейдинин ушагылыг, кәңчлик илләрини онун доғма бачыларындан, онунла бир жердә рәссамлыг техникумунда охујан јолдашларындан вә Мейдијә дәрә демиш мүәллимләрдән өјрәнмәјә башладыг. Бир ил әрзиндә һәм Југославија, һәм Тријест, һәм дә Италија һагғында зәнкин материал

топладыг. О јерләри о дәрәчәдә өјрәндик ки, хәјалән Тријестин күчәләри, Југославијанын гајалы дағлары, мөшәләри илә, Адриатиканын саһилләри илә кәзиб долашыр, елә бил оранын һавасыны удурдуг. Беләликлә, бу материаллар әсасында биз, һәтта Југославија вә Италијанын, хүсусән Тријестин етник характерини, орада јашајан халгларын адәт вә ән'әнәләрини мүкәммәл сурәтдә тәсвир едән ајрыча бир әсәр дә јаза биләрдик.

Бакынын күчәләри, парклары, дәниз саһили илә о гәдәр кәзиб, әсәр әтрафында о гәдәр данышмышыг, о гәдәр ахтарыш апармышыг ки, «Узаг саһилләрдә» повестини јазмаг үчүн минләрлә километр јол аддымламышыг. Беләликлә, һәмнин повести әввәлчә шифаһи јаратмыш, сонра јазмышдыг.

Инди мәнним Југославијанын пајтахтына—Белград шәһәринә чатмағыма, демәк олар ки, бир нечә дәгигә галырды. Тәјјарәмиз Мачарыстанын пајтахты Будапештин үзәриндән кечиб Белградын тәјјарә мейданына јакынлашырды. Үрәјим нараһат иди. Көрәсән, «Узаг саһилләрдә» повестиндә јаздығымыз, тәсвир етдјимиз лөвһәләр, мәнзәрәләр, јерләр, инсанлар доғруму верилмишдир? Көрәсән, һагғында чох ешитдјимиз вә јакшы өјрәндјимиз бу дијары әсәримиздә һәгигәтә ујғун, о илләрә хас олан һадисәләрин характеринә мүвафиг әкс етирә билмишкми?

II

Белградда бизи Југославија Кинематографчылар Иттифагынын тәшкилатчы катиби Мира Максимович адлы бир гадын гаршыламазлы иди. Мира Максимович һагғында һәлә Москвада кәзәл рәјләр ешитмишдик... Дејиләнә көрә, бу гадын о гәдәр ишкүзар, о гәдәр исте'дәд-

лыдыр ки, бөжүк бир идарэнин бир нечэ мэртбэсиндэ ишлээн адамларын һамысыны эвэз едэ билир...

Белграда вахтындан жарым саат тез чатдыг, Бизи учабој, мүтэнасиб бэдэли, күлэрүз, жашындап чох-чох чавап көрүнэн гэшэнк бир гадын гаршылады. Бу, Мира Максимович иди. Оун көзлэриниңи жашыла чалан килэлэри адама слэ диггэтлэ бахырды ки, елэ бил фикирлэримизи, һисслэримизи о саат охуја билир вэ тэбэссүмү илэ бизим фикирлэримизэ чаваб верирди. Тэлэсмирди, һај-күј салмырды, тэмкинли, һэм дә чэлд тэрпэширди. Бахышлары мүләјим вэ јумшаг иди. Үмумијјэтлэ, фитри бир мәдэнијјэтэ малик олдуғу о саат дујулурду. Адамларын адларыны јадымда сахлаја билмирэм. Бу, мәним нөгсапымдыр. Бизи гаршылајанларын ичэрсиндэ кинооператор да, кинопорейссор да вар иди. Булардан аичаг бирини адыны јадымда сахлаја билдим. Бу, учабој кинооператор Александр Секулевич иди.

Тэјјарэ мејданындан аеровагзала кечдик. Бу, мүасир үслубда тикилмиш, шүшэ вэ бетондан ибарэт јыгчам бир биһа иди. Биһанын ортасында су биткилэри илэ эһатэ олунмуш һовуз фэварэлэширди.

Һава азча тутгун иди.

Тэјјарэ мејданындан чыхыб бир-бириниң ардынча дүзүлүш ојунчаг кими кичик миник машыналарына тэрэф јөнэлдик. Мэн Александр Секулевични машынында кедирдим. Југославија илэ икинчи, лакин эјани тапышлығым башлајырды. Александрдан сорушдум.

— Шәһэрэ тез чатачагы?

— 20 дәгигәјэ.

Бүтүн јола паркет кими чај дашлары дүзүлүшүдү. Ушагылда биз Бакида буна гәнбэрлик дејэрдик. Аичаг бизим гәнбэрлик јумру чај дашларындан ибарэт иди. Бурада исэ елэ бил дашлар јонулуб-пардахланмышдыр. Јолун каһ сагында, каһ да солунда рекламлар тэсадүф

едирдик. Мэн тез-тез бу рекламлары охујур вэ баша дүшмәдијим јазыларын тэрчүмэсини Александр Секулевичдән сорушурдум. «Безини сатылан јер филан сэмтдәдир», «Ортаја филан гәдэр километр галыб», «Әкәр сиз, јахшы истираһат етмәк истәјирсинизсә, филан мейманханада галын», «Ора гәдэр филан гәдэр километрди», «Әкәр сиз, чүрбәчүр гумар ојунларынын азаркешсинизсә, казино филан јердәдир», «Дишлэриниңи филан паста илэ јусаныз даһа јахшы олар» вэ илахыр...

Уча биһаларын мәнзэрәси бәзән Москванын әтрафындакы микроајонларын мәнзэрәсини андырырды. Кенишлик вэ уча биһалар!..

— Бура тәзэ Белграддыр,—дејэ Александр мәнэ бәләдчилик едирди.—Инди биз көһнэ Белграда јахынлашырыг.

Көһнэ Белградын күчөлэри илэ бир мүддәт јол кедиб шәһэрин мәркәзинэ јетишдик. «Москва» мейманханасынын гаршысында дајандыг. Чамаданларымызы јербәјер едәнэ гәдэр, нөмрлэриниңи бөлүшдүрөнэ гәдэр тәләб олунан вахты ресторанда кечирдик.

Бизи гәбул едән достларымыз Југославијада галачағымыз күнлэрин програмыны ишкүзәрлыгга изаһ етмәјэ башладылар.

Биз Белградын киностудијалары илэ таныш олуб, бир нечэ филмэ бахдыгдан сонра Загребе, орадан да Лјублјанаја кедиб, опларын да кинематографчылары илэ көрүшмәли, јенидән Југославијанын пајтахтына кәлмәли идик. Нојабрын 27-дә исэ Белграддан Москваја гайтмалыјдыг.

Һәлә Москвадан Белграда јола дүшмәздән эввәл рәссам јолдашларымдан бири илэ көрүшүшүдүм. Југославијаја сәфэрини ешидиб, рәссам достум мәнэ демншиди ки, «Мүтләг Сарајевоја, Мостар вэ Дубровник шәһәрлэринэ кедин. Аләмдир!».

Мән дә жолдашларыма мәсләһәт көрмүшдүм ки, Белградда програмымызы елә гураг ки, жолумуз һөкмән бу шәһәрләрә дүшсүн. Һәммин шәһәрләрин програмда олмалдыгыны көрәндә биз, јекдилликлә, һеч олмәзса Сарајево шәһәринә дә кетмәк истәдијимизи билдирдик. Тәклифимизи гәбул етдиләр.

Програмымыз чох кениш вә мараглы иди. Југославијанын бурахдығы филмләрин чохуна биз совет экранларында бахмышыг; бу филмләрин чоху мөним хошума кәлмишир. Һәммин филмләрә бизим совет адамларыны марагландыран вә һәјәчанландыран һадисәләри көрүр, бизә јахын, әзиз олан инсанларын тәлеји илә таныш олур. Лакин биз Југославијанын бурахдығы филмләрин һамысыны көрмәмишик. Јәгин ки, бу филмләрә мүбаһисәли чәһәтләр дә вардыр. Југославија кино сәнәтинин инкишафы вә хусусијәтләри һаггында фикир сөјләмәк үчүн әлбәт ки, бүтүн филмләрә бахмаг мәсләһәтдир. Демәли, биз Белградда олан ики студијанын филмләри илә таныш олмалы идик. Һәммин филмләр бизим экранларда кетмәјиб, истәһсалатдан тәзә бурахылыбдыр.

Бир аз раһатландыгдан сонра наһар етмәли идик. Мән Јури Чүлјукинлә бир нөмрәјә дүшмүшдүм. Гоншулуғумузда профессор Илја Вајсвелд јашајырды. Ванна отагымыз мүштәрәк олдуғу үчүн, демәк олар ки, үчүмүз дә бир нечә отаглы бөјүк нөмрәдә јашајырдыг. Бу да мөгсәдә уғун иди. Чүнки тез-тез көрүшүб мәсләһәтләширдик.

Илја Вајсвелд јумшаг тәбиәтли адамдыр. О, бир чох кино нәзәријәчиси тәрбијә етмиш, бир нечә кино-филм һаггында мәзмунлу китаблар јазмышдыр. Бизим нүмәјәндәлијин рәһбәри иди. Онун јахшы чәһәтләриндән бири дә о иди ки, тәклифләримизә бөјүк диггәтлә гулаг асыр, чох вахт бизим арзумузу әсас көтүрүрдү.

Пәнчәрәләримиз Белградын мәркәзи күчәсинә чыхырды. Машыналарын сәси, өзү дә һәрәси бир чүр мело-

Белград шәһәринин мәркәзи күчәләриндән бири.

дија чалан фитлери, газет, сатанларын, күчədə мусиги валлары чалдыранларын мүштәри чагырмалары отағы-мызда ешидилдири.

Зәнкләшиб бешимиз дә күчәжә чыхдыг.

Көрүш вахтына бир саат галырды. Наһар етмәжә ади јемәкханалардан биринә кетдик. Чох гәрибә иди. Бундан әввалки сәјаһәтләримдә һансы шәһәрә кедирдимсә, өзү-мү харичдә һисс едир, адамлар мәнә јад кәлир, фикирлә-римини чәмләшдирир вә һәркәтләримә фикир вермәли олурдум. Бир сөзлә, көркилик һисс едирдим. Бурада һисс елә бил һәр күн растлашдыгым, чохдан таныш олду-гум адамлары көрүрдүм. Аз гала онларла саламлашмаг истәјирдим. Кеймләри чох садә, бизим кеймләр кимми, тәмиз вә сәлигәли иди.

...Илк көрүшдән она Мира ханым,—дејә мүрачнәт ет-дим. Өз «Москвич»индә отелә јахыплашды. Секулевич дә «Југослав фиаты»нда бизи көзләјирди. Биз нөмрәмизә чыхдыг. Мән россапмларымызды буклетләриндән, албом вә китаблардан көтүрүб чәлд ашагы дүшүдүм. «Дунај-филм» киностудиясына јолландыг.

Југославијанын күчәләри о гәдәр дә силли дејилди. Өзү дә Бакиннин күчәләри кимин енишли-јохушлу иди. Буна бахмајараг, машыплар сәјча чох олса да бу күчәләрлә асанлыгла һәркәт едир вә гарышыглыг салмырдылар. Бууну әсас сәбәби ондадыр ки, белграддылар, үмумијот-лә југославијалылар, кичик, азлитражлы миник машы-лары алмагы даһа мүнәсиб билирләр. Белградда тез-тез «Волга» машыпларына да тәсадүф едирдим. Анчаг вә машыплар әксорән идәрәләрә мәнәусе иди. Енишли-јоху-шу, өзү дә саһманә салымыш тәмиз вә сәлигәли күчәләр-дән кечиб хырдача бир биһаја јахыплашдыг. «Дунај-филм» киностудиясы бурада јерләширди. Иккинчи мәртә-бәјә галхдыг. Дар коридорла кечиб, кичик бир зала кир-дик. Киностудиянын адамлары бизи һөрмәтлә гаршы-

ладылар. Һәр шејдә бир ишкүзарлыг дујулурду. Гаршы-мызда столларда чүрбәчүр ширәләр вә мәдән суларыны көрәндә севиндим. Јангы мәни үзүрдү.

Сарышын бир гадын чохданкы танышымыз кимин эли-нин узадыб деди:

— Мән Светајам. Филмләри сизин үчүн тәрчүмә едә-чәјәм.

Света рус гызы иди. Вахты илә југослав забити сев-миш, она әрә кетмиш вә бура кәлиб Југославија вәтән-дашлыгыны гәбул етмишдир. Бурада рус дилиндән дәрс дејирди. Әлбәттә, Вәтән үчүн дарыхырды. Буна көрә дә Вәтәнинин әтрини кәлән тонаглардан алырды.

Режиссор Чорчовичин «Сәһәр» адлы филминә бахдыг. Филм һәм мараглы, һәм дә мүбәһисәли иди. Васили Шук-шин, Елем Климов рәјләрини дејир, мүбәһисә етмәжә мејл көстәрирдиләр. Студиянын адамлары өзләри дә һәмни фикирдә олдугларыны билдирдикдә, һисс едик ки, һеч бир мүбәһисә олмајачаг, чүнки һәм Васили Шукшин, һәм дә Елем Климов чох сәмими вә дүзкүн гејдләр едир-диләр. Сонра мән имкан тапыб, пәмни гејдләри үмуми-ләшдирмәјә вә нөгсанларын нәдән ибарәт олдуғуну изаһ етмәжә чалышачагам. Һәр һалда «Сәһәр» филмин истәдәд-ди, һәм дә јахшы бир мүтәхәссис тәрәфиндән чәкилмиш-ди. Бәзән елә нөгсанлы вә мүбәһисәли зәһәтләр олур ки, онларын һаггында һеч данышмаг да истәмирсән. Лакин нөгсанлар принципал характер дашыјанда, кәрәк һөк-мән фикрини дејсән. Она көрә дә биз бәзи нөгсанлара лагејд баха билмирдик.

Бизә бир нечә сәнәдли филм көстәрдиләр: «Иш ке-дир», «Унудулмуш марш», «Апа, ронә вә нәвә», «Јалтаг», «Анабелланын јухусу» вә башга филмләр бизи хејли ма-рагландырды.

«Дунајфилм»ини јарадычы коллективини хүсусилә сәнәд-ли филмләр јаратмаг саһәсиндә бөјүк тәрчүбәјә малик

олдуғуну филмдән-филмә сүбүт едирди. Бу филмләрдә һеч бир шаблона юл верилмир, марағлы ахтарышлар апарылып. Бир сыра режиссорлар, о чүмлэдән Чорчович, Павлович, Шкапате вә башгалары эзләринә мәхсус юл ахтарыр, јени чығыр ачыр, өз нәфәси илә, өз хәтти илә јарадыр. Мәселән, «Иш кедир» филминдә режиссор Павлович тәһгиди интонасија семшидир. Југославијанын бә'зи јерләриндә шәһәрләрәрасы макистрал јолларын гол-будағларындакы кәлә-көтүрлүк һағғында, ләнқ кедән тикинитиләр һағғында јумор вә сатира илә күчлү олан сүжетләр елә марағлы вә зөвгәлә чәкилмишдир ки, фикри-мизчә, белә бир филм о саат өз тә'сирини көстәрәчәк вә алағадар тәшкилатлар һәмнин һөгсанлары тезликлә дү-зәлтмәјә чалышачағлар. Бу филм өз халғыны севән вә онун һәјатындакы һөгсанлары көрүб, үрәк ағрысы илә хәбәрдарлығ едән, бу һөгсанлары дүзәлтмәјә чан атан бир сәһәткарын, бир трибунун аловлу сөзү иди.

«Унудулмаз марш»да вахты илә нәфәсли оркестр үчүн кинипсә тәрәфиндән јазылмыш бир маршын јаддан чых-дығынын, соңралар һәмнин маршын мелодияларынын ај-ры-ајры адамлар тәрәфиндән охунуб тәзәдән бүтөв бир марш шәклинә дүшмәсинини вә бу маршын мүбаризә заманы Југославија ингилабчыларына көмәк етмәсинини тарихи чаңландырылып.

«Апа, нәнә вә нәвә» филми дә бу сәһкидә бир әсәрдир. Ападын оғлу ингилабчыдыр. Иртичачылар ону өлдүрүр-ләр. Бу сәһнәләр нә гәдәр дәһшәтли, нә гәдәр тә'сирли-дир! Ингилабчынын апасы вә балача ғызы ғалыр. Нәвә вә нәнә бир јердә јашајырлар. Онлар бу күнә гәдәр јашајырлар. Оғул дәрди, кечмиш ағыр күнләр нәнәнин бе-лини бүкмүш, ғырышлар үзүндә бөјүк бир тарих јаз-мышдыр. Нәвә исә өз отағында мүасир мусиғи сәдалары алтында «шејк» ојнајыр. Нәнәнин күләр үзү, ритмик һәрәкәтләр, бу күн мод олан «шејк» рәгси. Нәнәнин үзү-

нүн ғырышлары, ағыр дәрләр и вә нәвәсинә бахаркән чод додағларынын учларында көрүнән тәбәссүмү... сан-ки о дејир: «Гој ојнасын, күлсүн!».

Филмдә сөз јохдур. Анчағ емосиялар вә һадисәлә-рин мәнтиғи инкишафыны усталыгла верән монтаж вар-дыр.

«Анабелланын јухусу» филми мәзһәкәли бир ојуну ха-тырладыр. Бу зарафат тә'сир бағышлајыр. Балкә буна көрә дә филмин сүжетиндән данышмағ чох чәтиндир. Бу филмә анчағ бахыб, мүәјјән тәәссүрат алмағ олар.

«Дунајфилм» киностудиясынын штатында чәмиси 12 нәфәр адам вардыр: студиянын директору, көмәкчиләр вә илаһыр. Студияда үч тамметражлы бәдни филм вә чохлу ғысаметражлы вә сәнәдди филмләр чәкиләр. Ре-жиссорларла, операторларла вә башга јарадычы мүтә-хәссисләрлә филм чәкиләндә мүтавилә бағлајырлар. Бу, кино истеһсалында јекәнә дүзкүн јол һесаб едилмәсә дә, һәр һалда «Дунајфилм»дә өзүнү доғрулдур.

Илк көрүшүмүз белә кечди... аз иш көрмәдик. Бир нечә филмә бахдығ, бир нечә режиссорла таныш өлдүг. «Дунајфилм» киностудиясынын иш принципини әрән-дик... Белграддын сәлпәғәли күчләр, үзләр и бизә таныш кәлән адамлар, кур мағазалар, бәрбәзәкли вһтринләр...

Ахшам бөјүк отелләрдән бириндә бизим совет кино нүмајәндәләринин шәрәфинә гәбул тәшкил олушмушду. Сербия Кинематографылар Иттифағынын рәһбәрләр, көркәмли режиссор, кинооператор вә драматурглар бизи ғаршылајыб, стол архасына дә'вәт етдиләр. О күндән Ју-гославијадан Москваја ғајыдана кими мәнни масабәји сәд-диләр. Гафғазлы, азәрбајчанлы олдуғуна көрә марағлы тостлар дејчәјимни күман едәрәк мәнә бу вәзифәни тап-шырдылар. Амма мән билирдим ки, Авропада узун тост-лары севмирләр. Она көрә дә чалышырдым тостларын сајы мүмкүн гәдәр аз, өзү дә чох ғыса олсун. Көрдүјүм

филмлэр һаггында илк тәссүратымыздан данышыб, гејд етдим ки, Југославија кинематографчылары һеч шүбһәсиз ки, ахтарыш апарыр, бә'зән мүвәфғәијјәтсизлијә уғрајыр, чох вахт исә истәдикләринә наил олулар.

Мәчлисимиздә иштирак едән кәнч режиссорлардан бири «ахтарыш» сөзүңә о гәдәр дә бәјәнмәди. Она елә кәлди ки, бу сөзү бир нөв нөгсанлы филмләр һаггында данышанда ишләдирләр. Гыса бир мүбәһисә башланды. Нәһајәт, һамы бслә бир гәнаәтә кәлди ки, «ахтарыш» сөзү кәзәл сөздүр, гәшәнк бир мәсәл дә вар: «Ахтаран тапар».

Стол архасында бизим мәчлисимиздә Југославија вә совет халқларының достлугундан, совет адамларының Југославијаның азадлығы уғрунда көстәрдији рәшадәтләрдән, вердији гурбанлардан сөз дүшдү. Бизим достлугун шәрәфинә бадәләр галдырылды. Бурада мән јазычы Имран Гасымовла јаздығымыз «Узаг саһилләрдә» повестини југославијалы достларыма багышладым. Һәмкарларымыз Совет Иттифагы Гәһрәманы Мәһди Һүсејзадәнин (Михајлоун) Италија вә Југославија партизанлары илә бир јердә мүбаризә апардығыны, онун өз һәјәтыны бурада гурбан вердијини ешидондә, бир аңлыга мәчлисә сүкут чөкдү. Китаб әлдән-әлә кәзди вә һамыда бөјүк мараг ојатды. һејф ки, өзүмлә чәмпси 3—4 пүсхә апармышдым.

Ахшам саат 12-јә јахын јени достларымызла видалашыб, Белградын кечә мәнзәрәләрини сәјрә чыхдыг. Југослав достларымыздан бир нечәси, о чүмләдән «Дунај-филм»ни директору бизи мүшәјјәт едирди.

III

Мәркәзи күчәләрин бириндә ачыг һавада әзәмәтли бири сәрки. Сәркинин мәркәзиндә В. И. Ленинни бөјүк портрети ишигланыр. Портретин алтында Бөјүк Октябр

сосналист ингилабының ајры-ајры мәрһәләләрини нүмәјиш етдирән динамик композисијалы фотолар. Совет Иттифагының көркәмли хадимләринин портретләри.

Бизи мүшәјјәт едән југославијалылардан бири пәс-дән охујур, јолдашлары исә она зүј тутурду.

— Көрәсин, Југославијаның чаванлары кечәләр өз вахтларыны нечә кечирирләр?—дејә бизим ушаглардан бири сорашду.

Арыг, бәстәбөј југославијалы (бу, «Дунајфилм»ни директору иди, 50—55 јашларында оларды) чәлд белә бир тәклиф ирәли сүрдү:

— Кәлиң, сизни кәңчләрин кечә клубуна апараг.

Биз разылашдыг. Рәнкли-пахышлы һамар кечидиң о тајындакы бинаја јахынлашдыг. Бина чох хәлвәт јердә иди. Хәлиш етдиләр ки, һәләлик күчәдә дајанаг. Ики нәфәр хырда гапыны ачыб көздән итди. 5—10 дәигә сонра керн гајыдыб, бизи чагырдылар. Биз дә һәмни киңчк гапыдан ичәри кирдик. Пилләкәнлә ашағы дүшдүк. Папирос түстүсүндән адамлары елә бил думан ичәрисиндә көрүрдүк. Сол тәрәфдә буфет јерләширди. Ләмәләрдә чүрбәчүр ички бутулкалары дүзүлүшдү. Бутулкаларын етикәтләри чох рәнкарәнк иди; адамлары чагырырды. Саггалы ушаглар, узун саңлы јенијетмәләр папирос чәкир, тахта сүтунлара сөјкәниб астадан пычылашыр, күмрәһ бәдәнли гызлар пәдносларда ички, гәһвә апарыр, магнитофоһла верилән мүасир рөгс мусигисинин сәдалары алтында дајанмадан елә јерләриндәчә ојнајырдылар. Тахта сүтунларын архасында бир нечә бөлмәдән ибарәт ложалар ајрылмышды. Бу бөлмәләрдән бириндә бизә јер бошалдыб дә'вәт етдиләр. Јенијетмә гызлар бизим үчүн виски, конјак вә гәһвә кәтирдиләр.

Гаршымызда, тахта сүтунларын о тајында, ән чоху 30 квадратмәстрдән артыг олмајан бир отагда, бәлкә дә 100-

дән даһа чох оғлан вә гыз шејк ојнајырдылар. Чох гәрибә мәһзәрә иди!

Мән филмләрдә, хүсүсэн харичи филмләрдә, ајры-ајры телевизија верилишләриндә, Инкилтәрә битылларины клубларында вә јахүд башга харичи өлкәләрдә кәңчәләрин твист вә јахүд шејк ојнадыларына тамаша етмишдим. Лакин белә јахындан көрмәмишдим.

Кејимләри чох садә иди: гыса јубка вә назик көјнәк. Оғланлар да дар шалвар вә көјнәк кејмишдиләр. Бә'зиләринин сачы гыз сачы кими узун, бә'зиләринин сагаллы бир гарыш салланмышды. Бурада 16, һәтта 15 јашлы гыз да тәсадүф едилди. Анчаг рәгс едирдиләр, данышмырдылар, динмирдиләр. Јүз нәфәр, бәлкә даһа чох адам ејни ритмдә рәгс едилди. Лакин ајагларынын сәсини ешитмәк олмурду. Елә бил онларын һамысы чәкиһсиз иди.

— Чох гәрибәдир!—дејә мән Александр Секулевичә сары дөндүм:—нечә сәһсиз ојнајырлар!

— Билирсинизми,—дејә о мәһзә изаһ етди.—Бу клуб бир нәфәр оғланындир. Даһа доғрусу, бу биһа онун бабасынын иди. Инди һәмһин оғлан бу клубун саһибидир. Бу клубу бир шәртлә ачмышыг ки, бурада сәс-күј, артыгәскик һәрәкәт олмасын. Кечәләр гоһшу евләрдән һеч кәс шикајәт етмәсин. Бурада һеч вахт дава-далаш олмур. Нә гәдәр ичәләр дә өзләрини саһит апарырлар. Өз араларындан күчлү оғланлар сечирләр ки, онлар гајда-гаһуна фикир версишләр. Әкәр кәһар бир адам бурада позғунлуг едәрсә, ону о саат күчәјә говурлар. Чүнки горхурлар ки, шикајәт-зад олса, клубу бағласынар.

Бир мелодија гуртаран кими магнитофон ленти башга бир мелодијаны верирди. Бүтүн мелодијаларын ритми шејк ритми иди. Бизә јахыш ојнајан гызларын бири ики әли илә елә бил һавада һахыш чәкир, ајаглары нсә буз үзәриндә сүрүшән рәггәсәләрин ајаглары кими јумшаг,

сәһсиз һәрәкәт едирди. Рәгс нә гәдәр давам едирсә, бу гыз анчаг ејни һәрәкәтләри кәстәрирди. Онунла нәфәс-нәфәсә рәгс едән оғлан тамамилә башга чүр ојнајырды. О, мусигинин ритминә ујғун олараг әсәсэн башыны сил-кәләјирди. Дүздүр, бәдәни дә рәгс едирди, анчаг оғланын рәгсинин әсәс элементни онун әсән башы иди. Бүтүн рәгс боју онун башы силкәләһнр, елә бил гаршысындакы гызы көрмүрдү, гыз да ону көрмүрдү. Елә бил бу түһлүк ичә-рисиндә һәр кәс тәһһа иди. Елә бил һамы дуа едирди. Гәрибә бир дуа! Шејк дуасы, мусиги, ритм дуасы!

Арыг бир оғлан чох гәшәнк ојнајырды. Бүтүн варлығы илә, бүтүн сафлығы илә. Гыз кими узун сачлары вар иди, үзүнә һәлә түк чыхмамышды. Чыхсајды, јәгин ки, сагал бурахарды. О, рәгсә нечә дә вурулмушду! Бүтүн гәлбһини шадлығы илә атылыб-дүшүр, ајаглары бөјүк һассаслығыла, мусигинин ритминә ујғун олараг јери тапыр, јерлә көрүшүр, дөшәмәдә һахышлар чәкир, бөјүрлери каһ сага, каһ сола, каһ да ирәһи әјилир. Оғланын үзү күлүмсәјир, о, һеч кәһи көрмүр, јалһыз мусигини јаратдығы дөһһәни көрүр, өз севинчини көрүрдү. Мәһзә белә кәлдди ки, о, сәһрә гәдәр белә ојнаја биләр, јорулмаз.

Саатлар кечир, анчаг рәгс давам едирди. Кимһисә әһһндән узун бир гәдәһ дүшүб сынды. Бүтүн рәгс едәнләр доһүб јерләриндә галдылар. Бу сәс онлары хәјалларында јаратдыглары е'чәзкар әләмдән реал бир һәгигәтә гајтарды. Онларын үзләриндә горху вар иди. Бу сәһи күчәдә ешитмиш олсалар, бирдән елә биләләр ки, бурада далацырлар. Чәлд шүшә гырынтыларыны јығдылар... Һамы көмәк едирди, һамы јығырды. Дөшәмә тәһһиз олмалы иди. Чүнки бә'зиләри чәкмәһсиз ојнајырды. Јенә рәгс давам етди. Јенә кәһчләр дуа етмәјә башладылар. Мәһһи дә јолдашларымдан Елем Климов чох кәпч иди. Бөјлү-бүхунлу, һәм дә гәшәнк бир оғлан иди. Бизә гуллуг едән

гыз өзүнү ев санибэси кими апарырды. Бэ'ээн онун өзүнү дэ рэгсэ дэ'вэт едирдилэр. О исэ сифаришлэри унудуб, элиндэки падиосу канара гојур, дэ'вэти гэбул едир, бө-јүк һавэслэ рэгсэ башлајырды. Елэ бил эсас иши рэгс ет-мэк иди. Өзү дэ рэгсэ башлајан кими ону ким дэ'вэт ет-дијини унудурду. О да тэк ојнајырды. О да өз алэмине учурду. Һэмин гыз кэлиб Елем Климову рэгсэ дэ'вэт ет-ди. Билмирдим ки, бундан эввэл Елем Климов шејк ој-намышды, ја јох. Анчаг гејрэтэ богулуб, гызын дэ'вэтини гэбул етди. О да рэгс едэнлэрин арасында гејб олду. Ара-бир учабојлу Елемин башыны каһ бурда, каһ да орда көрүрдүм. Дејэсэн о да «палаза бүрүнүб ел илэ сүрүн»-мэјэ башламышды. Чүнки о да өз алэмине, өз дүјгулары-на гэрг олмушду. Мэн бу мэнзэрэни сејр едир, хатирим-дэ сахламага чалышырдым.

Анчаг бир шеји тэсоввүр едэ билмирдим. Экэр мэни дэ рэгсэ дэ'вэт етсэјдилэр, мэн дэ бу чапанлар кими һа-мыдан тэчрид олунмуш һалда ојнајыб, хэјалэн башга бир алэмэ уча билэрдимми? Јох, уча билмээдим. Бунун бир чох сөбэби вар иди. Эввэла, ојнаја билмирдим. Икни-чиси исэ, бу даһа вачиб бир сөбэб иди, мэмим јашым өтмүшдү. Чүнки бу рэгси мэмим оглум вэ гызым ојнајыр, өзү дэ ојнајаида сөс-күј салырлар. Бирдэн бүтүн ојнајан-лар өз араларында данрэ дүзэлтдилэр. Бурада да сөс-күј гопду. Мэн хэјалымдан ажрылдым. Бақыдан Белгра-да гајытдым. Васили Шукшин шејк мусигисинин сэдала-ры алтында ајагларыны дөшэмэјэ тура-тура рус рэгси ој-најырды.

Көнчлэрин бэ'зилэри бөјүк мараг вэ севинчлэ онун нечэ рэгс етдијинэ тамаша едир, бэ'зилэри она анчаг тээччүблэ бахыр, бэ'зилэри исэ Васили Шукшинин рэгси нэ вахт гуртарачагыны көзлөјирдилэр ки, өзлэри ојна-мага башласынар. Кечэ саат үч радэлэриндэ биз клубу

тэрк едиб, күчэја чыхдыг. Көнчлэр һэлэ дэ рэгс едирди-лэр. Јэгин ки, сәһэрэ гэдэр клубда галачагдылар.

...Сәһэр јүнкүлчэ һаһар едиб, бэ'зи рэссамларын иши илэ таныш олмаг үчүн сәркија кетдик. Ачығы, һэм чох кэээ билмирдим, һэм дэ бу сәрки о гэдэр дэ үрәјимэ јат-мырды. Конструктивизм, символизм, бир чох измлэр вэ шәкиллэр арасында бир нечэ хошакөлөн лөвһэ вэ натүр-мортолтра тэсадүф етдим. Јолдашларымын да үзлэриндэн охдум ки, онлары да көрдүјүмүз лөвһэлэрин чоху гејрэтэ кэтирмэмнишдир. Һэлэллик һэр шејдэн артыг үрәјимэ јатан Белградын күчэлэри вэ бурадакы үзлэри бизэ та-ныш көлэн садэ, ишкүзар адамлар иди.

Мира Максимович бизи шәһэрин эн уча јериндэ тикил-миш гэдим түрк галасына кэтириб чыхарды. Бурадаһ ба-ханда елэ бил шәһэри овчумузун ичиндэ көрүрдүк. Түрк галасы бир нечэ уча дивар һэлгэсинэ алынмышды. Гала-нын ичэрисиндэ көзэл парк вар иди. Сон мүһарибэдэн галмыш дүшмэн танклары вэ топлары инди ачыг һава-дакы гала музејинин експонатлары олмушду. Бурадан һэм көһнэ, һэм дэ тэзэ Белград көрүнүрдү.

Дунај вэ Сава Југославијанын шәһэрлэринэ, о чүмлэдэн Бел-града хүсуси рөвиэг верир.

Југославијада 1850-јэ гэдэр чај вар. Бу чајларын 20 фанзи Адриатик дәннзинэ, 10 фанзи Екеј дәннзинэ вэ 70 фанзи Гара дәннзэ ахыр.

Сөһбөт вахты Мира ханымдан сорушдум ки, Јури Густинич адлы бир нэфэри танымыр? Фикирлэшиб деди ки, танымыр.

— Пешэси нэдир?—дејэ сорушду.

— Јэгин журналистдир.

Мира бир аз да фикирлэшти:

— Јох,—деди,—танымырам.

— Бәс, Елена Нешич адлы бир гадыны таныырсынызымы?

— Јох, танымырам—дејэ Мира чаваб верди. Анчаг сонра бир нечэ гәзетэ зәнк едиб өјрәиди ки, Јури Густинчич Белградда чыхан әсас гәзетләрдән бири олан «Поли-тико»нун сijasи мүхбиридир. Мән севиңдим:

— Ону көрә биләрәммин?

— Гајыф ки, јох,—дејэ Мира башыны тәрпәтди,—Јури Густинчич бу саат Јунаныстанда е'замийјәтдәдир.

Бу ахшам Мира Максимовичкилдә гонаг олдуг. Әри өзүндән чох јашлы иди. Бу вахта гәдәр Мира ханым бизим көзүмүзә чаван көрүнүшдү. Инди исә әринин јанында бирдән-бирә өзү дә јашлы көрүндү. Ја әри онун јашынын сиррини ачмыш, ја да ки, о гәдәр бир-биринә јарашырдылар ки, адам онларын јашлары арасындакы фәрғи көрә билмирди. Миранын гызы 16—17 јашларында оларды. Өзү дә русча һеч билмирди. Мира өзү русча сөзләри дүзкүи тәләффүз етмәсә дә чох сәрбәст данышырды. Әри дә русча данышмаға, һәр һалда фикирләрини бизә чатдырмаға чалышырды. Бир аз јејиб-ичиб, мәзһәкәли әһвалатлар данышдыг, күлдүк, охудуг, Василя Шукшин даһа учадан охујурду. Онуи сәси бизим сәсимиздән кур иди.

Миракилдән кеч чыхдыг. Јенә дә Белградын кечә мәнзәрәсини сејр едә-едә мейманханамызга сары кетдик. Јенә дә машынар күчәләрдә, сәкиләрдә кечәләјирди. Күндүз бир нечә дәфә белә бир мәнзәрәнин шаһиди олмушам. Ким һарада өз машыныны сахлајырса, һәмни доғиғә бир нәфәр әлиндә гәбз она јахынлашыр, машыны саһибни һәмни аһама пул вериб, гәбзи алырды. Сонра өјрәидим ки, бу бир һөв јер пулудур. Истәјирсән машыны бир саатлыга сахла, истәјирсән бүтүн кечә. Бир сөзлә, јер пулу вер-мәлисан!

Бә'зи евләрни пәнчәрәләриндән зәиф ишыг сүзүлдүрү.

Һәр пәнчәрәнин архасында бир аилә јашајыр. Көрәсән нечә адамларды, нечә јашајырлар, нә кими адәт-ән'әнәләри вар. Арзулары, истәкләри нәдир? Ахы, бура харичи өлкәдир. Адам һәмнишә башга өлкәнин адамларынын һәјәт тәрзи илә јахындан таныш олмаг истәјир. Анчаг бурада—Белградда бу бизим үчүн о гәдәр дә чәтин бир мәсәлә дејилди. Шәһарин адамларыны тез-тез көрүрдүм. Һәм күчәләрдә, һәм кетдијимиз идарәләрдә, һәм иттифагда. Бүдур, индичә бир аиләнин гонагы идик: Онлар да бизим кими инсанлардыр. О гәдәр дә тәмтәрағлы јаша-мырлар. Һәјәтда, евдә лазым олан өз вачиб шејләри вар иди. Миранын «Москвич» миник машыны да вар иди. Мира «Москвич» машынындан разыдыр. Анчаг бир шејдән шикајәт едир. Бурада бензин баһадыр.

Сәһәр «Авалафилм» киностудиясына кетмәли идик. Ораја кетмәздән әвиал, бизи Југославијанын Кинолашдырма идарәсинә апардылар. Кинолашдырма ишләри илә јахындан таныш олдуг, бир гәдәр сөһбәт етдик. Идарәнин рәһбәри бизә гәвһә, конјак тәклиф едиб, сон заманлар харичи өлкәләрдән алмаг истәднкләри филмләр һағында өз мүләһизәләрини сөјләди. Чарли Чаплинин сон филми «Һонһонглу гадын» онун фикринчә, зәиф чыхмышдыр. Она көрә дә һәмни филми алмајыблар. «Авалафилм»дә бир нечә харичи өлкә филмләринә бахмаға бизә мәсләһәт көрдү. Буиларын ичәрисиндә «491» адлы Исвеч филми, мөшһур Франса режиссору Годарын «Әрли ар-вад», «Саллағхана» филмләри дә вар иди.

«Авалафилм» киностудиясына кедән јол чох сәфалы вә мәнзәрәли иди. Јол кет-кедә мешәли даға галхырды. Мешә ичәрисин илә узанан асфалт јолун һәр ики тәрәфиндә пиллә-пиллә виллалар дүзүлмүшдү. Чох сәлиғәли вә мүтәнасиб көрүнүшлү виллалар иди. Сонра виллалар да гуртарды, мешә вә асфалт јол... Асфалт јол бизи «Авалафилм»ә кәтприб чыхарды. Бу киностудия «Дүнајфилм»-

дэн хөжлн бөжүк иди. Студиянын һәјәтинин бә'зи кушәләри мәнә «Мосфилм»ин кичик мәнзәрәсини хатырладырды. Јашыллыглар ичәрисиндән кино павилјонларынын диварлары көрүнүрдү.

Студиянын әсас инзибати һиссәсинә галхыб, директорла көрүшдүк. Она да рәссамларымызын буклетләриндән, Азәрбајчан мәнзәрәләрини әкс етдирән фото-албомлардан бағышладым. Директор истәһсалат планлары һаггыда, үмумијјәтлә истәһсалат принципләри һаггында бизә мә'лумат верди. Өзү дә деди ки, арзу едирләр ки, совет кинематографчылары илә тез-тез мүштәрәк филм чәксинләр. Әлаvē етди ки, бу даһа мөгсәдәүјүн оларды. Чүнки Америка, јахуд башга харичи киностудияларла мүштәрәк кино чәкмәкдәнсә, оныларын фикир вә идејаларына хөјли јахын бир дөвләтлә филм чәксәләр, Југославија кәнчләринин тәрбијәси үчүн даһа јахшы иш көрмүш оларлар.

«Авалафилм»ин директорунун вердији изаһатдан белә чыхды ки, мадди чәһәтдән чәтинлик чәкдикләринә көрә инзибати мәсәлә бурада чох чидди вә сәрт характер дашыыр. Әкәр бир режиссор зәиф, јахуд орта сәвијјәли филм чәкәрсә, студия даһа она һеч бир филм тапшырмыр. О, кедиб өзүнә башга сәнәт ахтармалыдыр. Лакин елә режиссорлар да вар ки, олар өзләрини јахшы тәрәфдән көстәрмишләр. Студиянын рәһбәрлији белә режиссорларла о гәдәр инаныр ки, һәмни режиссорларын анчаг нәдән, һансы мөвзуда бир әсәр чәкмәк истәдикләри һаггында арзулары, јени филмин чәкилиши үчүн пул бурaxyлмасына әсас сајылар.

Сорушдуг ки, «ишә иә вахт башлајырсыныз?». Директор деди ки, «чох тездән». Сонра күлүмсүнүб, бизә изаһат верди:

— Бир дәфә гәрара кәлдик ки, ишә саат 9-дан башлајаг. Башладыг. Саат 1—2 рәдәләриндә наһар фәсиләси

е'лан етдик. Чәмаат наһар едән кими сүсләшди, әлини ағдан гараја вура билмәди. Беләликлә, күнүн икинчи јарысыны итирдик. Бизим адамлар чох јемәји сеvirләр. Јемәјин вахтыны дәјишмәк олмур. Буна көрә дә ишә тездән кәлирик ки, јемәјә гәдәр олан вахтдан даһа сәмәрәли истифадә едәк. Достлар, јери кәлмишкән гејд етмәлијәм ки, сизин үчүн дә јемәјин вахты јетишиб, сизин јемәкханаја дә'вәт едирик.

Бизин дә дојунча једиртилдәр. Баша дүшдүк ки, нијә чәмааты о саат јуху тутур. Әввәл кичик тамаша салонуна кетдик, бурада бизә «491» адлы Исвеч филмини көстәрдиләр.

Кечән ил Москвада кечирилән Үмумдүнја бејнәлхалг кино фестивалында бә'зән елә филмләр көстәрирдиләр ки, адамлар кинодан чыхандан сонра бир-биринин үзүнә баха билмирдиләр. Һадисәләр, инсан мүнәсибәтләри ачыг-сачыг верилрди, һәја, абыра риәјәт едилмирди. Бәднин ме'јар, өлчү һисси бу филмләрдә елә бил унутулмышын. Белә филмләрн чәкән өлкәнин кинематографиясынын һара үз тутуб кетдијини билмәк олмурду. Вәһши һиссләр, сһтираслар, чылпаг сәһнәләр. Бу һеч дә о демәк дејил ки, инчәсәнәт инсанын ән инчә һиссләрини, ән зәриф дүјгуларыны, ән көзәл, еләчә дә кизли дүшүнчәләрини көстәрмәкдән бојун гачырмалыдыр. Белә дејилдир.

Биз Толстојда да, Дразердә дә, Достојевскидә дә, үмумијјәтлә дүнја әдәбијјаты вә инчәсәнәтнин классикләринин әсәрләриндә инсанын ән мүрәккәб һиссләриндән, дүјгуларындан данышан, елә инчә вә дәрин сәһнәләрә раст кәлирик ки, бу әсәрләр һансы дөврдән бәһс едир-етсин, оныларын гәһрәманларында, бу гәһрәманларын һәрәкәтиндә, давранышында инсанлар өзләрини, јахуд әтрафларында јашајан адамлары көрүрләр. Чүнки мөәллифләр ән өтәри, ән чәтин дәрк олуна билән, чох вахт өзүмүзүн дә ача билмәдијимиз һиссләримизни бизә көстәрмиш, ус-

талыгга, сөнөткарчасына изап етмишлэр. Лакин сон заманлар инчэсөнэт алэмнндэ, үздэнираг, елэ жарадычылар ортаја чыхмышдыр ки, онлар инсанлары еубачэр-лэшдирир, хэстэ инссэ вэ дүжуларышы һэгиги инссэ вэ һэжэчанлар кими гэлэмэ алыр, јахуд экрана кечирир. Белэ сөннэлэр, хүсусилэ еротик вэзијјэтлэри һэјасызчасына тэсвир едон сөннэлэр, инсаны алчалдыр, хырдалајыр, вэһишлэшдирир.

«49» филминдэ бир груп јенијетмэнин сафил һэја-тындан, вахтларыны нечэ кечирмэлэриндэн бэһс едилир. Филмин мүәллифлэри јенијетмэлэр һаггында куја интел-лектуал мөвгедэн бэһс етмэјэ чалышырлар. Онларын гәһ-рөманлары һэм оғурлуг едир, һэм өз јолдашыларынын евини сојур, талајыр, һэм дә јашларынын азлыгына бах-мајараг фаһишэ гадынларла, өзү дә һамы бир гадынла јашајыр, нәһајэт өзлэри дә башгаларына тэслим олу-рлар. Филмин мүәллифлэри бу хэстэ вэзијјэтин тэсвирјяэ хејли јер вермишлэр. Кишилэрин бир-биринэ олан «мә-һаббатнишэ» һагг газандырмаға чалышмышлар. Бир сөз-лэ, белэ филмлэр инсанда ачаг нифрэт ојадыр.

Бу филми јараданлар өз көнчлэрини, јенијетмэлэрини һара чагырырлар, һансы бир идеала гуллуг етмэји онлара мөслэһэт көрүрлэр? Елэ бил үфунат ији веран чүрүнтү-цү ичэрисинэ дүшмүшдүк. Догрудан да дэһшэт иди.

Икинчи филмин адыны бизэ тэхмини дедилэр. Бу да Југославја филми дејилди. Бу сөнэдли филмдэ мүасир саллагхана тэсвир олунурду. Усталыгла чэкилмышди. Филмин, демэк олар ки, бүтүн кадрларынын емосонал тэ'сир дэрэчэси чох јүксэк иди. Һэр шејдэ, он хырда де-талларда белэ мүәллифлэрини күчү, усталыгы инссэ олу-нурду. Лакин мән белэ күчэ, белэ исте'дада малик олмаг истэмэздим...

...Аты саллагханаја кэтирирлэр. Хүсуси тапанча илэ онун калэсинэ күллэ вурурлар. Јер, елэ бил, атын ајағы

алтындан илдырым сүр'эти илэ чэкилир. Ат јера сэрлиир, бир анда чан вериб өлүр. Лакин онун бэдэни истидир. Саллагхана ишчилэри ишкүзарлыг вэ дэгиликлэ эллэ-риндэки бычагы атын шаһ дамарына санчыр вэ филмин асас гәһрәманы—ған фэвварэ вурур. Лакин гыса фасилэ-лэрлэ, елэ бил ат јенэ нэфас алыр вэ кет-кедэ ганы бо-шалдыгча һедэн дүшүр. Саллагхана ишчилэри онун гычларыны, бојнуу усталыгла јарыр, дэрсини сојур-лар. Бу иш конвејер шэклиндэ верилир; бир дэстэ өз ишини көрүб, о бирисинэ верир. Үмүзијјэтлэ, бу сөннэни мүшаһидэ етдикчэ тамашачы дэһшэтэ кэлир, онун түк-лэри үрпэшир, о чыгырмаг истэјир, о гөрхур. Елэ бил өлдүрүлэн ат дејил, инсандыр. Өзү дә бу саат тамаша салонунда отуран инсан. Бу һадисэни онун башына да кэтирэ билэрлэр. Һэр дэгигэ, һэр күни, өзү дә белэ сојуг-ганлыгла, белэ ишкүзарлыгла.

Биз филмэ ахыра гэдэр баха билмэдик. Киномеха-шиклэр бизэ дедилэр ки, онлардан һеч бири бу филмэ ахыра гэдэр баха билмэјибдир. Бу филмэ ахыра гэдэр бахан адама «чемпион» дејирлэр.

Мэшһур Франса режиссору—«Јени далға» үслубуну јарадан Годарын «Эрли арвад» филминэ дә ахыра гэдэр баха билмэдик. Арамызда франсыз дилини билэн тапыл-мады, тэрчүмэчимиз јох иди, икинчиси дә вахтымыз аз иди.

Һэр һалда филмин бир нечэ инссэсинэ бахдыг.

Годар һэјаты чох гарибэ тэсвир едир. Филми ахыра гэдэр көрэ билмэјимиз үчүн «Эрли арвад»ын сүжетин-дэн, јахуд идејасындан даныша билмэјэчэјэм. Алчаг бэдин васитэлэриндэн бир нечэ калмэ демэк истэрдим.

Гадын эли, гадын элинин јанында бир киши эли, сон-ра гадынни додаглары, кишини сөси, сонра кишини голу, күрәји, гадынни сөси, сөнбөт едирлэр. Сэслэринни хэфиф титрэјишиндэн сөзлэрини сон дэрэча интим харак-

тер дашыдығыны һисс едирик. Киши вә гадын мәнәһбәт-дән бәһс едирләр. Бу ади көрүш сәһнәсидир. Өзү дә биринчи көрүш сәһнәси дежилдир. Киши илә гадын әр-арвад дежилләр. Көрүш кизли көрүшдүр.

Годар бу сәһнәси аҗры-аҗры деталларла тәсвир едир. Инсанлары да, үзләрини да, голларыны да, көзләрини да парчалайыр, инсан бәдәниниң мәсамәләрини дә бәдән-дән тәһрид олунмуш һалда көрүрүк. Бунун өзүндә дә мүүҗәһ бир фикир вар. «Инсан бүтөвлүүнү итириши-дир... Инсана һөкм верән шүүру дежил, бәдәниниң аҗры-аҗры һиссәләридир».

Годар аҗры-аҗры һәҗат элементләрини бир җерә жыгыб мүүҗәһ эмосионал тәсвир җаратмағы бачарыр. Онуң әсәр-ләриндә бир адам ғыса мүддәт әрзиндә бир нечә чүмләнн деҗәнә гәдәр бир-бириндән чох узаг олан җерләрдә көрү-нүр. Бунулла да режиссор елә бир тәсәввүр оҗадыр ки, куҗа онун гәһрәманлары бу һагда, җахүд бу мөвзу әтра-фында узун-узады данышмыш вә нәһәҗәт бир гәрәра кәлмишләр. Әслиндә исе җалныз бир нечә чүмлә ешиди-рик. Бу чүмләниң дежилмәси үчүн лазым олан вахт әр-зиндә исе биз бир күн сәрф едәҗәһимиз бир мәсафәни гәт едирик. Бу, анчаг Годарың җарадычылығының хүсуси-җәтләриндән биридир. Годар чох мүрәккәб режиссордур. Онуң әсәрләриниң әтрафында ғызғын мүбаһисәләр ке-дир. Нәр һалда тәрчүмәһимиз олсаҗды, бәлкә дә филмә ахыра гәдәр бахардыг. Ики-үч һиссә бахыб тамаша са-лонундан чыхдыг. Бизни башга бир салона, киностудија-ның гәшәнк, саһман олунмуш тамаша салонуна өтүрдү-ләр. Бурада даһа ики филмә бахдыг. Бу филмләр бизниң әсас програмымыза даһил иди. Икисини дә җугославија-лылар чәкиб. Бирн «Мәнәһбәт әһвалаты», о бириси исе «Җуш ләләҗи алаңлар» иди.

«Мәнәһбәт әһвалаты»—телефончу ғызын фаһнәли һәҗатындан данышыр. Бу ғыз садә бир оғланы севири.

Сонра башга бириси тәсадүфән ғызы җолдан чыхарыр вә о, ләкәләндиҗини өз севкилиснә билдирир, бу дәрда дөзә билмәҗиб, өзүнү дәриһ бир җууҗа атыр. Онуң меҗитни тапырлар вә бу ғызын ким олдуғуну өҗрәнмәҗә башлаҗыр-лар. Филмдә һекаҗә бурадан башлаҗыр вә биз кернәҗә га-җыдыб баш вермиш һадисәләрлә таныш олуруг. Әслиндә һәҗати, инандырычы бир әһвалат тәсвир едилтир. Лакин, җенә дә бәдин васнтәләрдән данышмаг истаҗирәм. Фил-мин аз гала җарысыны, биз һәмнин телефончу ғызы там-милә чылпаг көрүрүк. Әлбәттә, бу сәһнәләр бәзи тамаш-ачылары өзүнә чәлб едир вә һисс олунур ки, режиссор мәһз буна көрә дә белә сәһнәләрә чох җер вермишдир. Умумиҗәтлә, сон заманлар көрдүүмүз филмләрниң чо-хунда бу сојузма сәһнәләри мүасир хәстәтик шәклинн алмышдыр.

«Мәнәһбәт әһвалаты» филминдә верилән белә сәһнә-ләрдән башга гәрибә интермедиялар да вардыр. Инсан-ларын еротик һиссләри илә мәшғул олан вә бу һагда әсәрләр җазан бир алим филмин сүҗетиндән кәнар ола-раг, арабир экранда көрүнүр вә инсанлар арасында олан чинси мүнәсибәтләрдән бәһс едир, сәһнәли филмләрдән парчалар көстәрир. Истеҗадла чәкилмиш бир нечә тә-сирли сәһнәләринә бахмаҗараг, филми бәҗәнмәдик. Әс-линдә филм җерли тамашачыларың да хошуна кәлмәмиш-дир.

«Җуш ләләҗи алаңлар» филми исе бизниң чох хошуму-за кәлди. Филмдә Җугославијада җашаҗан гәрәчыларың һәҗаты тәсвир олунур. Режиссор кениш ләвһәләр җарада билир, инсан һиссләрини, еһтирасларыны елә көзәл вә бачарыгла көстәрир ки, биз һадисәләрини шаһиди дежил, иштиракчысы олуруг. Режиссор актёрларла мәнәһәтлә ишләмишдир. Инсан үләләри бизи сарсыдыр, һәҗәчан-ландырыр, биз онлар үчүн аҗрыҗырыг, онлары севирик, Филм сәрт боҗаларла чәкилмишдир. Лакин бу боҗалар

биздә һеч бир етираз һисси доғурмур, чүнки бәдһи вәситәләр әсәрин сүжети илә вәһдәт тапмышдыр. Филмдә баш ролларда чәкиләнләрһин чохлары актјор дејил. Режиссор онлары күчәдән тапыб филмә дәвәт етмишдыр. Лакин ансамблдә бир бүтөвлүк јарада билмишдыр. Бу филм Југославијадә кечирилән фестивалдә әсәс мұкафата лајиг көрүлмүшдүр.

«Авалафилм»һин коллективһинә, хүсусилә «Гуш ләләји алаһлар»ы јараданлара өз тәшәккүрүмүзү билдириб, тәзә достларымызла видалашдыг.

Ахшам Сарајевоја јола дүшмәли идик. Һәлә бир нечә саат вахтымыз вар иди. Қими истираһәт едир, кими шәһәрә көзмәјә чыхырды. Сағ гычым мәнә әзијјәт верирди. Она көрә мән јолдашларымла ајағлаша билмирдим. Онлар мағазалара кедәндә мән күчәдә дајаныб көзләјирдим.

Әрзаг мағазасынын витрининдә бадам көрдүм. Ичәри кирдим. Сатычы чәлд мәнә диггәт јетирди. Билмирдим она нечә баша салым. Нәһәјәт, русча «миндал»,—дејә гадына мұрачнәт етдим. Мәни баша дүшмәди. «Миндал, миндал»,—дејә тәкрар етдим. Гадын мағазадакы башга адамлардан сорушду ки, бәлкә мәни баша дүшөн вар. Һеч кәс мәни баша дүшмүрдү. Нәһәјәт, бир киши мәни витринә сары апарыб һәрәкәтлә баша салды ки, истәдјими көстәрим. Мән бадамы көстәрдим. Киши күлдү. Мағазая кириб, сатычы гадына деди:

— Бадам!..

Сән демә, Југославијадә да бизим бадама—бадам дејирләр. Сонра мән һејли таныш сөз јығдым. Даһа доғрусу, мәнә көмәк едән сөзләр: гајсы, саат, базар вә и.

Ахшам Мира ханымла Александр Секулевич бизи Белград вағзалына өтүрдүләр. Биз биринчи дәрәчәли вагонлара миндик. Һәр купе ики нәфәрлик иди. Јола дүшдүк. Бозумтул-гарамтыл рәнкә чалан платформалар

Сарајево шәһәрһиндән бир көрүнүш.

гуртармаг билмирди. Бу рәжжләрнин фонунда ири элван рекламлар о саат нәзәри чәлб едирди.

Вагонлар да бозумтул-гарамтыл рәжжә иди. Елә бил ошлары чохдандыр ки, јумурлар. Бир сөзлә, вагонлар гочалмышдылар; анчаг раһат идиләр. Јеримиз јумшаг, дөшәкагларимиз гар киши ағ вә тәмиз иди. Вагонда бизә хидмәт едән киши паспортларимызы јығды. Ағ гәһ-вә, јахуд да гара гәһвә ичмәк итәдјимизи биздән сорушду. Ағ гәһвәсудлу, гара гәһвә исе ади иди. Биз сүдлу гәһвә ичдик. һава тез гаралды. Биз дә јухумузу алмаг үчүн тез јатдыг. Сәһәрә јахын купемиз хејли сојуду. Јолдашларим дедиләр ки, донуб буза дөнүбләр. Бизә хидмәт едән киши паспортларимызы гајтарды. Чамаданларимызы көтүрүб, Сарајево вагзалынын платформасына ендик.

Ортабојлу, 35—40 јашларында олан јумрукөз бир киши узагдан мәни көстәрәб чығарды:

— һасан!

Бир анда өзүмү онун голлары арасында көрдүм. Мәни багрияна басыб өндү, өндү. «Һасан», «Һасан»—дејә, тез-тез тәкрар етди. Илыг, хырылтылы сәси вар иди. Сонра ошлар мәним јолдашларимла да таныш олдулар. Мәни гаршылајан кишини ады һајрулдин иди. Јәгин ки, биздә она Хејрәддин дејәрдиләр. Ондан бир аз чаван вә бир аз арыг оглан јахынлашыб мәнимлә таныш олду:

— Зија.

— Мәним дә оглумун ады Зијадыр, — дедим.

Зија күлүмсүндү.

— Мәним дә бабамын ады һәсәндир, — деди.

Биз бөјүк отелләрдән биринә кәтирдиләр. Сәһәр је-мәјинә башладыг. Күнүмүз ичә кечирәчәјимиз бародә план гурдуг. Белә гәрәра кәлдик ки, әввәл бир аз шәһәри кәзиб, Сарајево киностудјасынын филмләринә бахмага

кедәк. Сонра програм үзрә Загреб шәһәринә јола дүш-мәли идик.

Көзәл бир бинаја јахынлашдыг. Чајын саһили илә кедиб, даирәви кино залында Сарајево киностудјасынын филмләринә бахдыг. Ачыгыны дејим ки, бурада көрдүјүмүз филмләр бизә даһа хош кәлди. Сәнәдли филмләр Југославија кинематографчыларына хас олан сон дәрәжә реалистик үслубда чәкилмишди. Филмләр о гәдәр мәһналы вә тәбии һадисәләрлә зәнжин иди ки, биз онлара бәдни филмләрдән даһа бөјүк марагла бахырдыг.

Ағач үзәриндә көзәл нахышлар салан, тахтадан чүр-бөчүр габлар, 'ојунчаглар дүзәлдән сәнәткар—мешәчиләр, бу јерләрдә кечирилән халг бајрамы, адәт-ән'әнәләр һаггында елә мөһәббәтлә, елә көзәл зөвглә филмләр чәкилмишдиләр ки!.. Бу филмләрдән бөјүк бир инкбиллик, инсанпәрвәрлик әтри кәтирди.

«Ушаглар мәктәбә кедирләр» филми бизи ағлатды. Бу сәнәдли филмдә мәктәбдән 20—30, бә'зән даһа чох километрләрлә узагда јашајан ушаглардан бәһс едилирди. Бу ушаглар демәк олар ки, кечәдән јола чыхырлар. Даг јоллары илә, мешә чыгырлары илә дәстә-дәстә, узаг-узаг јерләрдән шосе јолларына ахышырдылар. Кинокамера онларын хәбәри олмадан, кизлинчә, елә бил пусгуда дуруб, јолдан кечәнләрди гејдә алыр, јахуд онларын үзәриндән сүр'әтлә учуб кечир. Биз каһ бурда, каһ орда үч нәфәр, беш нәфәр, сәккиз нәфәр, он нәфәр оглан вә гыз ушағы дәстәләрини көрүрүк. Мәктәбә кедирләр. Ирәлидә һәлә 30 километр јол вар. Ушаглар адәтләрди үзрә јолдан кечән машынлары сахламаг үчүн баш бармагларыны галдырырлар. Лакин сүрүчүләр машынлары сахламыр, вәчләрини алмырлар; бәлкә машында бош јер јохдур, бәлкә дә һисс едирләр ки, бу гәдәр ушағы дашымаға имканлары олмајачаг. Ушаглар кечән машынларын архасынча кәдәрлә бахырлар вә јолларына давам едирләр. Јол исе

чох узундур. Анчаг ушаглар охумаг истөјирләр... Машынар онларын янындан шығыыб тоз галдыр, кечир. Онлар көзларини гыыб, узаглашан машынарнын архасынча бахыр, кан да керн дөнүб, бөлкә үрәји рәһмли бир сүрүчүнүи машыны сахлајачагыны көзләмәк истөјирләр. Лакин һеч кәс машыны сахламыр.

Узун јол вә бу јола сәпәләнмиш ушаглар. Јағыш башлајыр, ушаглар икинбир, үчбир плашмы, палтомо керјирләр, лакин дајанмырлар, јолларына давам едилрәр. Машынар онларын янындан шығыыб кечир.

Һәһәјәт, бөјүк әзијәтдән сонра ушаглар кәлиб мәктәбә чатырлар. Будур, онлардан бири сонсуз кәдрлә картондан дүзәлтдији макетә бахыр. Бу, онун әмәк дәрси үчүн һазырладагы шејдир. 30 километрлик јолу гучагында кәтирмишдир. Бир һечә күнлүк зәһмәтини јағыш таманыла корламышдыр. Инди мүәллим она нә гијмәт верәчәк? Узаг јолу, јағышы һәзәрә алачагымы?..

...Дәрс гуртарыр. Ушаглар евләринә тәләсирләр. Көзлариндә јашлы адамларә хас олаи бир кәдәр вә дајанәт иар. Јенә дә он километрләрә јол кетмәлидирләр, евә нә вахт чатачаглар, верилән дәрсләри нә вахт өјрәнәчәкләр, һечә саат јатачаглар? Тездән, ала-гаранлыгдан, јахуд кечәдән јола дүшүб јенә дә мәктәбә кедәчәкләр. Һәр күн белә олур... Машынар исә онларын янындан шығыыб кечир... Турнет машыналары, јүк машыналары, миник машыналары... Елә бил филмин мүәллифләри бүтүн сүрүчүләрә мүрачнәт едиб дејирләр: «Машыналары сахлајин!».

Бу филм бизә чох тәсир етмишди. Она көрә дә бир гәдәр фәсилә вермәли олду.

Ахырда бәдн филмә бахдыг. Ады «Диверсантлар» иди. Оуну режиссору мәним тәзә достум Һәјруддин иди. Филм өз темпәраментн, тәсирн вә мүасирлији чәһәтдән бизим «Узаг саһилләрдә» филминә јахын иди. Аңаг би-

зим филм Југославијаны вә Италијаны тәсвир едирсә дә, Бақыда вә башга совет шәһәрләриндә чәкилмишдир; «Диверсантлар» филмн исә конкрет тарихи јерләрдә, конкрет мәнзәрә фонунда, Југославија артистләринин күчү илә чәкилмишдир. Бу филмдә Һәјруддин бир режиссән кими өзүнү өн плана чәкмәјә чалышмамышдыр. Әсәсән һадисәләри вә филмин идејасыны мараглы вә инандырычы вермәјә сәј кестәрмишдир. Әсәрин гәһрәманналары фашистләрин һәрби тәјјарә мејданыны партизманналары, тәјјарәләрини сырадан чыхармалыдырлар. Бу тапшырыгы јеринә јетирмәк үчүн чохлары өз һәјатларыны гурбан вермәли олурлар.

Һадисәләрин сон дәрәчә кәркин вә фәһиләли верилмәсинә бахмајараг, әсәрдә бөјүк бир инкбилик дујулур. Әсәр инсанлары мүбаризәјә чагырыр вә сәфәрбәр едир. Филмә бахдыгдан сонра Һәјруддини үрәкдән тәбрик едик. О, гулагларына инанмырды. Сонра сиррини ачыб бизә билдирди; сон демә, јолдашлары Белграддан она әзик еләјиб хәбәр верибләр ки, совет кино нүмајәндәлији һәддиндән артыг тәләбкардыр, бәзи филмләрн мөһкәм тәнгид едиб. Һәјруддин елә билдирди ки, биз онун филминн бәјәнмәјәчәјик, о ки вар тәнгид едәчәјик. Анчаг биз филмин бәјәнмишдик. Озу дә һаһымыз, јекдилликлә. Мән она көрә јекдилликлә дејирәм ки, бәзән бизим өз арамызда да мүбаризәләр олурду. Бу да чох севиндирчи һал иди. Биз өзүмүзү јад бир өлкәдә һисс етирдик, нә дүшүнүрдүксә ону да дејирдик. Һәр шејдә бир сәминийәт, бир дүзлүк вар иди. Бир сөзлә, һәрәкәтләринимиздә, фикирләримиздә һеч бир дипломатия јох иди.

Јухары мәртәбәдә бизим үчүн гәбул тәшкил едиләр. Сарајевонун 40-а гәдәр кино хадими бизимлә көрүшдү. Умуми тостлар дејилмирди. Һәр кәсин башына 7—8 һәфәр адам јығышмышды. Бизим ишләрлә, өлкәмиздә чә-

килән кино-филмләрлә марагланыр, өз филмләри һаг-
гында рә'јләримизи билмәк истәјирдиләр. Биз, ејни за-
манда харичдә чәкилән филмләр барәдә дә данышырдыг.

Һајруддин мәни тәк бурахмырды. Һәмишә јанымда
отурурду. Тез-тез мәним үчүн конјак сүзүрдү. Дејәсән,
мәни мәст етмәк истәјирди, гонагчыл иди.

— Үрәјин нә истәјир?—дејә бирдән мәнән сорушду.
Мән столун үстүнә бахдым. Хырда-хырда јахмалар,
јер-јемнш—һәр шеј вар иди.

— Үрәјим нә истәјирсә, бурада вар, кими истәјирсә,
ону көрүрәм!

Һајруддин мәнән әл чәкмирди.

— Јох, де көрүм, үрәјин даһа нә истәјир?

Билмирәм нечә олдуса, бирдән диггәтлә Һајруддинни
үзүнә бахыб дедим:

— Биз Дубровник шәһәрини көрмәк истәјирдик.

Һајруддин бирдән-бирә сүстләшди.

— Әлбәттә, бу мүмкүн дејил,—дејә мән ону багагла-
дым.—Дејирләр бурадан узагдыр, өзү дә ора гатар кет-
мир, анчаг машинала кетмәк олар. Ән азы 600 километр
о јана, 600 километр бу јана. 1200 километр. Југослави-
јаны көрәсән, дүшјанын ән көзәл шәһәрләриндән бири
Дубровникә кетмәјәсән?! Бөјүк дәрдири!..

— Дајан, дајан...—дејә Һајруддин фикирли-фикирли
сөзүмү кәсди.

Мәнимлә елә данышырды ки, елә бил јүз илин досту
идик. Өзү дә мәнә илк көрүшдән «сәп» дејирди. Ајаға
галхыб, мәчлисини о башында отурмуш јолдашларынын
јанына кетди. Бир саатдан чох мушавирә апардылар,
нәји нсә һәлл едирдиләр, нәји нсә һесаблајырдылар.
Сонра бизин јанымыза гајдыб, хасијәтинә хас олан
бир һәрарәтлә учадан е'лан етди:

— Достлар, јолчу јолда кәрәк! Биз Дубровникә ке-
дирик.

Машиналары һазырлајана гәдәр биз шәһәри кәзмәјә
чыхдыг. Шәһәри көрмәк истәјән, илк нөвбәдә базардан
башлајыр.

Базар Боллуг иди. Һәр шеј варды: мејва, шпрәләр...
Өзү дә Шәрг базарларындакы чанланма һәр шејдән чох
диггәти чәлб едирди. Әлван базар иди. Нә чүр рәнк де-
јирсән бурада вар иди: парчаларда, мејвәләрдә, инсан-
ларын кејимләриндә. Боллуча сувенирләр сатылырды.
Јахшысы да вар иди, писи дә.

Дар күчәләр бә'зән Ағдашын, бә'зән дә Шәкнини кү-
чәләрини андырырды. Дәмирчиһана, зәркар мағазалары,
халчалар, мис габлар, мәсчидләр... Ојунчаг кими хырда,
јығчан мәсчидләр, учу низә кими биз минарәләр. Бурада
мәсчид о гәдәр иди ки, елә бил һәр анланнн өз мәсчиди
вар. Анчаг бөјүк бир мәсчид дә көрдүм. Һәјәтиндә фәв-
варә вар иди. Үстү нахышлы дәмирлә бәзәдилмиш фәв-
варә Бахчасарај фәвварәсини хатырладырды. Мәсчидә
галхан пилләләрин јанында үзү гирыш, арыг кишнләр
дәстәмаз алыр, чәкмәләрини чыхарыб кандарда чүтлә-
јир, сонра ичәри кирирдиләр. Мәсчиддән киши сәсләри
кәлирди. Өзү дә сәсләр курулдајырды.

Сарајево әсасән мүсәлман шәһәридр. Үмумијјәтлә,
Југославијада мүсәлман чохдур.

Һәрәмиз бир нечә сувенир алыб јолумуза давам
етдик. Нә гәдәр хошакәлән мәнзәрәләр сејр едирдик.
Мүасир билаләр вә һәр дашында бир дастан јазылмыш
гочаман Шәрг шәһәри... Күчәләрин бириндә бизи дајан-
дырыб, сәкиннн үстүндә ики ләпир көстәрдиләр. Бу ади
ләпир дејилди. Пәнчә вә дабан јерләри ашағы чөкмүшдү.
Мән Бузовнадакы гајалыг үстүндәки «Әли ајағы»ны ха-
тырладым. Бизи мүшәјјәт едәнләрдән бири деди:

— Биринчи дүңја мүһарчбәси бурадан башланыб. Бу
ајаг јерләри Австрија принси Фердинанда күллә атан
адамын ләпиридир.

Сарајевонун мәркәзи күчәләри илә бир аз да кәзиб, киностудиянын директору Слабоданын евинә кетдик. Оун аиләси илә таныш олдуг.

Машыналарып һазыр олдугуну хәбәр вердиләр. Биз жола дүшдүк. Шәһәрдән чыхар-чыхмаз һава гаралды.

Сәма улдузлу иди, тәзәчә жуулмуш гаш-даш кими парылдајырды. Мән һәмишәки кими, Бөјүк ајы бүрчүнү ахтардым. Һараја, һаксы өлкәјә кедирәмсә бу бүрчү ахтарырам, чүнки тапмаг асандыр. Јапонияда тапа билмәмишдим. Бурада сәмаја бахан кими көрдүм. Биз дүз Бөјүк ајы бүрчүнү үстүнә кедирик—«7 гардашын».

Бир нечә саатдан сонра кәлиб, Мостар шәһәринә јетишдик. Әввәлчә белә гәрара кәлдик ки, елә бирдәфәлик Дубровникә кедәк. Кечә ора чатыб мейманханада галаг, сәһәр шәһәри кәзиб ахшамүстү керн гајыдаг. Анчаг Мостара чатап кими бизим сүрүчүләр—Һајруддин—вә Зија мәсләһәтләниб өз гәрарларыны бизә билдирдиләр:

—Јорулмушуг,—дедиләр.—Кәлип, бурада кечәләјәк. Сәһәр жола дүшәк. Нечә дөјәрләр. «Кечәнин хәјриндән күлдүзүн шәри јахшыдыр».

Разиләшдыг. Мейманханада бизим үчүн јер һазырлајана гәдәр бу балача шәһәрин бир һиссәсини кәздик, ишыгланан витринләринә бахдыг. Кечә гараплығында назик милләр кими кәјә санчылмыш мишарәләри, үстүнә јапынчи салыб јухуламыш нәһәшкләри андыран дағлары сәјр етдик. Кимсәсиз шәһәрдә бир мүддәт кәзиб мейманханаја гајытдыг.

Сәһәр ала-гараплығыдан дүрдуг. Чүнки мүмкүн гәдәр чох көрмәјә чалышырдыг. Һајруддин бизә тәклиф етди ки, инди сәһәр јемәјини Мостарын милли јемәкханаларында дадаг.

Мостарын кәлиб күчәләринә жола дүшдүк. Нә гәрибә күчәләр иди! Елә бил мәһир бир рәссам гәдим Шәрг әләминин декорасиясыны јаратмышды.

Донгар көрпүләр, мишарәләр, ири дашлардан, өзү дә бири кичик, о бири ири вә хырда чај дашларындап һөрүлмүш бишалар. Елә бил һәр биша бир галадыр. Јеринә чај дашлары дөшәмиш күчәләр, хырда мағазалар, фирузәји рәккә чалан шәффаф чај шәһәрин дик ортасындан чәкилмиш донгар көрпүләрин алтындан сәссиз-сәссиз ахыр, рәккарәк дашлар, отлар, һәтта туристләрин бураја бир даһа гајытмаг нијјәти илә атдығлары пуллар да онун диндә ачыг-ајдын көрүнүрдү. Јахындакы мишарәдән азан сәси ешидиләрди. Биз азанын сәдалари алтында гәдим бир гәлјаналты јеринә кетдик.

Милли Југославија палтары кәјмиш бир гоча мүсәлман бизи дөшәмәсинә һәсир салымыш бир отага дәвәт етди. Отағын хырда пәнчәрәләри чаја-бахырды. Кабаб, чыгыртма, кәләм долмасы, күфтә-бозбаш, дүшбәрә кими јемәкләр очағын көзләри үзәриндә, одун үстүндә һазыр гојулмушду. Бу јемәкләрдән далдыг, чох бөјәндик. Елә бил ев хәрәји иди. Сонра түрк гәһвәси верилән бир елә кетдик. Бу евин дә јеринә һәсир салымышды. Ајры-ајры гәмиз столларын архасында гонаглар гәһпә ичирдиләр. Биз дә ичдик. Сөһбәт заманы Слабода, Зија вә Һајруддин Мостар шәһәринин тарихиндән, инсанларындан бизә марағлы һадисәләр данышдылар. Бурапын тарихини әп көзәл сәһифәләриндәји бири икинчи дүјија мүһарибәсинә анд иди.

Мостар шәһәри алманларын әлиндә иди...

...Дағлара чәкилән Југославија партизан алајы анчаг бурадан кечә биләрди. Кечә јарысы мостарлылар бүтүн алајы вә јаралылары өз евләриндә кизләдирләр. Мәлум олдугу кими, алманлар партизанлары кизләдәнләрә аман вермирдиләр. Мостарлылар буу билдирдиләр, горхмурдулар, һамыны бир нәфәр кими кизләдирдиләр. Һәрә өз евиндә, өз һәјәтиндә партизанлара јер верирди. Әкәр бир нәфәр мостарлы горхуб, фашистләрә хәбәр версәјди,

Мостар шәһәри гәбирстанлыға чевриләрди. Бөжүк, кичик—һамыны ғырачагдылар. Лакин бу гәдәр чамаатын ичәрсиндә бир нәфәр дә саттын, јахүд горхаг тапылмады. Партизанлар бурадан дағлара чәкилдиләр.

Арабир сәфалы мәнзәрәләр гојнунда мәскән салмыш яшайыш мәнтәгәләриндән, шумланмыш саһәләрдән кеңиб, Неретва чајы саһили илә кедирдик. Бә'зән чај кеңишләнир, лиманлар, чај кәмиләри, баржлар көрүнүрдү.

Гагајылар ғыј вуруб Неретваја баш вурур, бурадан көчмәмиш өрдәкләр гоша-гоша бир саһилдән о бири саһилә учурдулар.

Һајруддин өзү илә гошаләлә түфәнк көтүрмүшдү. Һәлә Сарајсөвдә сөһбәт заманы овчу олдуғуму вә мәним ова мүнәсибәтими сорушмушдү. Мән дә түфәнкләримдән сөһбәт ачыб, бир мүддәт овла мәшгул олдуғуму она билдирмишдим. Инди дә Һајруддин мәндән хаһиш етмишди ки, көзүм јолларда олсун ки, бәлкә јолун сағында, јахүд солунда довшана, түлкүјә раст кәлдик, бир аз ов едәк. Нә довшана, нә дә түлкүјә раст кәлдик; өрдәкләр исә арабир, узагдан, һәм дә гоша-гоша учурдулар. Инди онлара күллә атмаг олмазды. Һајруддин исә һөкмән ов етмәк истәјирди. Бирдән о, машыны сахлајыб шумлуғда дәһләнип гара гаргалары кестәрди:

— Ат, һасан,—деди. Түфәнкини мәнә узатды.

Мән атмаг истәмирдим. Һајруддин исә, дејәсән, мәним пәчә овчу олмағымы һөкмән јохламаг истәјирди.

— Ат,—дејә тә'кид етди.

Гаргалары кәлә-көтүр шумлуғда нишана алмаг чәтин иди.

— Ахы, гушу јердә вурмазлар,—дејә мән јенә дә бојун гачырмаг истәдим.

— Вурурлар,—дејә Һајруддин ушаг кими тә'кид едирди.

Истәр-истәмәз бир күллә атдым. Шумлуға дәјди,

гаргалар учду. Һајруддин күлдү. Гаргалар лап узаглашанда бирини нишан алдым. Һајруддин:

— Ора күллә чатмаз,—деди.—Бир дә ки, јердә вура билмәдин, кәјдә неча вурачагсан?

Атдым. Гуш һавада бүдрәјиб мајаллағ вура-вура јерә дүшдү. Һајруддин јенә дә ушаг кими севиңиб мәни гучаглады. Сонра һәр дајаначағда гара гаргадан сөһбәт салыб, сәрраст нишан алдығым үчүн мәни һеј тә'рифләјирди:

— Доғрудан да, овчујмушсан.

— Эсас мәсәлә түфәнкдәдир. Түфәнкини сәрраст вурур,—дејә ону сакит етмәјә чалышырдым.

Онуң белә истиганлы олдуғу хошума кәлирди.

Бир јемәкхананын јаһында дајандығ. Гәрибә мәнзәрәси вар иди. Бозумтул-ағ гајалығлара ғысылмышды, ени үч метрдән артығ олмазды. Гајалығларын арасы илә ахан шәләлә јемәкхананын далында гурулмуш бир чархы фырладыр, бу чархын охуна тахылмыш гузуну одун үстүндә ағыр-ағыр һәрләдир вә гузу јаваш-јаваш биширди. Бурада буна су кабабы дејирләр.

Јенә дә Неретва чајынын јүксәк саһили илә јолумуза давам етдик. Јоллара сөз јох иди. О гәдәр һамар үтүләнмишди ки, адам бу сәлигәјә һејран галырды. Јоллар о гәдәр еңли дејилди, ики машын кен-бол јерләширди. Анчағ дејиләпә көрә, еһтијат үчүн көрүлмүш бүтүн ишләрә бахмајарағ, бурада да машынар тез-тез гәзаја уграјыр. Дејирләр бунун сәбәбкәры харичдән кәлән машыналарын сүрүчүләри олурлар. Олар һеч бир гајда-ғануна риәјат етмәдән бөјүк сүр'әтлә шығыјыб, дөңкәләрдә машынын кәлиб-кәлмәдијинә фикир вермирләр, хүсусән италијалылар чох сүр'әтлә сүрүрләр вә кечәләр үзбәүз кәлән машынарла растлашанда өз машыналарынын фараларынын сөндүрмүрләр. Бу исә чох ачыначағлы вә фәһилә һадисәләрлә нәтичәләнир.

- Жолумузун саг тэрэфи дэриңликдэ ахан Неретва чајы өз чајын о бири саһиллэринидэ учалан дағлар, сол тэрэфи исэ бозумтул-ағ гајалығлар өз јашыл коллуглар иди. Гајалығлар кет-кедэ учалыр, дага дөнүрдүлөр. Аг-бозумтул дағларың үзэринэ јашыл-јашыл локэлөр дүшүмүшдү. Бө-зөн бу дағларың снэсинидэ мүтэнасиб көрүнүшлү гөшөнк биһалара, јахуд виллалара тэсадүф едирдик. Достларымыз баша салдылар ки, биһаларда ресторанлар, меһманханалар јерлэшин, Југославијада белэ биһалара, виллалара тез-тез тэсадүф едилир, чүнки бу өлкөдө шөхси меһманхана, шөхси ресторан сахламага ичазэ верилмишдир. Шөхси мүлкијјэтчилөр чөми 5 пәфәр хидмәтчи сахлаја билерләр. Оңлара мааш верирләр. Умумијјотлө, бүтүн эһмәт гајдаларына риајәт едилмәлидир. Беш нәфәрдән артыг сахламага ичазэ верилдир. Лакин елө һаллар да олур ки, мүлкијјәтчи өз гызларыны эрлэрини, јахуд да оғланларыны ишө чөлб едир өз тәсәрүфатлары кет-кедэ бөјүр. Шөхси мүлкијјәт тәдричән дөнүб хусуси мүлкијјәт чеврилир. Југославија эмәкчиләри һағлы олараг хусусијјәтчилөрә верилән исеби интијазлардан, оңларың эл-гол ачмаларыңдан паразыдырлар.

Жолумузун сол тэрэфиндэ гәрибө бир шәһәрчик варды. Шәһәрин ады Потичел иди. Достларымыз өз шәһәрә өлү шәһәр дејирдиләр. Чох гәдим шәһәр иди. Ағ гајалығлар үзэриндә, којун ләп экинлијјиндә гала учалырды. Алынмаз бир гала! Галагын ичәрисиндә сөкүк гәдим биһаларың диварлары көрүнүрдү. Гала диварларыңдан кәнарда исэ Шәрг үслубунда гәдим евләр, мәсчидләр, миһарәләр, јерләрини даш һөрүлмүш даг чығырлары шәлләсини јанына снурди. Һәр јан гајалығларың дөшүнә гысылмыш, хырда, сәлигәли јемәкханалардан өз гәдим тикиитиләрдән ибарәт иди. Узагдан бахсајдын бу евләрдән һеч бирини көрмәздин. Чүнки евләр дә ағ иди, гајалығлар да... Һәм дә евләр елө тикилмишиди ки, елө бил гајалығларың

давамы иди. Дејәсэн, бурада аз адам јашајырды... Бөлкө дә һеч јашамырды. Јәгин ки, буна көрә дә, бу гәдим түрк галасына, өлү шәһәр дејирләр. Бурада дајанмага вахтымыз олмадығына көрә тез јолмуза давам етдик.

Ағ гајалығлар үзэриндәки коллуглары гыврым мешәликләр әвәз етмәјә башлајырды. Ағачлар хырда иди, әри-јүрү будағлы, јөндәмсиз ағачлар. Арабир, зейтун ағачларына раст кәлирдик. Сонра бу ағачларың сајы кет-кедә артыр өз зейтун мешәлијјинә чеврилди. Јолда аз адам раст кәлирдик. Анчаг зейтун мешәликләри башлананнан сонра Југославија кәндилләринә тез-тез тэсадүф едирдик. Оңлар зейтун јыгырдылар. Бақыда Абшеронда көрдүјүм чүрбөчүр јашыл коллуглара да тэсадүф едирдим. Умумијјотлө, бураың иғлимни Абшеронун иғлиминә јахын иди. Сәрв ағачлары бирбаш гајалығларың ичиндән учалырды. Гәрибә иди. Мән ичә илдир ки, өз бағымда сәрв ағачлары әкмишәм, амма чох ағыр артырлар. Һәр ил пазыны чәкирәм, сулајырам, әзизләјирәм. Чох пис артырлар. Бурада исэ өз-өзләриндән битирләр. Кол кими, мешә кими, өзү дә лап гајаның ичиндән. Јәгин ки, бу башга нөв сәрвдир. Өзү дә кет-кедә чоһалырлар. Оңларла, јүзләрлө, миһләрлө, гајалығлара мыхланмыш кими, дик дурулар; елө бил бүтүн бу көзәл, чошгул мәзәэрәсини кешини чәкирләр. Ағ гајалығлар өз јашыл сәрв ағачлары...

Арабир дағларың дөшүндә һасарлар көрүрдүк, бир-бирини үстүнә галагланмыш дашлардан һөрүлмүш һасарлар. Һәр кәс өз јеринә һасар салмышды. Бизим кечмиш Бақы бағларының һасарларың хатарладыр. Һәјруддин мәнә деди ки, бу Испанијасајагы һөрүлмүш һасарлардыр.

Арабир јашајыш монтәгәләриндән кечиб, кет-кедә Адриатик дәһизә саһилләринә јахынлашырдыг. Көрәсэн, бизим Меһди—әсәримизин гәһрәманы Михајло һансы га-

яңын архасында итлерчилərə диван тутмуш, һансы чыгырла гачыб онларын элләрindən гуртармыш, һансы жолларла бурадакы кәндилләрүн көмәжинә кәлмишдир? Көрәсән, онун аягларынын изи һарада галмышдыр?

Лакин һәр јан дәјишмишди, тәзә евләр салынмышды. Тәзә биһалар тикилмишди. Јағышлар, күләкләр јәгин ки, бүтүн изләри силби апармышды. Бәли, јағышлар, күләкләр... бир дә ки, заман... Бәли, заман!.. Заман һәр шејдән күчлүдүр, һәр шејдән. Заман һәр шеји дәјишир, ја мәнв едир, ја да тәзәдән јарадыр...

Мәнзәрәләр о гәдәр көзәлләшир, рәнкарәнк әлурду ки, гејри-ихтијари охумага башлајырды. Һамымыз охујурдуг. Мән дә, Јури Чүлјукин дә, Һајруддин дә. Елә бил биз һәмни маһиһалары һәмишә бир јердә охумушдуг. Мән дә, Јури Чүлјукин дә, Һајруддин дә...

Һајруддин вәдә кәлиб газы басыр, «Москвич» ганад алыб, Југославијанын һамар јоллары илә учурду. Арабир јарызарафат, јарычидди Һајруддинә дејрдим ки, бир аз машинаын чиловуу чәксии. Һајруддин күлүб мәнә саташырды:

— Көрүрәм, сән дә сүрүчүсән. Чүнки шофер шоферин јанында раһат отура билмир. Амма горхма, бу саат мән сизн өзүмдән чоһ истәјирәм.

Биз јенә охујурдуг. Машынымыз кет-кәдә јухары галхыр вә биз јухары галхыгча дәннз һавасыны һисс етмәјә башлајырдыг. Будур, нәһәјәт...

Јоһ, һеч бу рәикдә дә су олармы?! Фирузәји дејилди, јашыл дејилди, мави да дејилди. Јәгин ки, импрессионистләр бу рәнки даһа дәгиг тәсбир едә биләрләр. Елә бил материја дејилди, хәјал иди. Елә бил биз ону өз тәсәвүрүздә јаратмышдыг. Бу суларда бир јүнкүллүк, чәкисизлик дујулурду. Су јухуламамышды. Сәтһи үрпәрнишди. Лакин, бунун өзүндә дә бир чәкисизлик дујулур-

ду. Она көрә биз көзүмүзә инанмырдыг. Елә бил шәклә бахырдыг.

— Бу да Адриатик дәннзи!—дејә Һајруддин хәбәр верди.

— Нечә? Бу ки, каналдыр.

— Бәс, үфүг һаны, үфүгсүз дә дәннз олар?—дејә биз тәәччүб етдик.

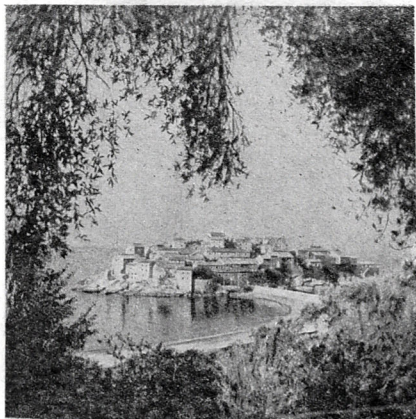
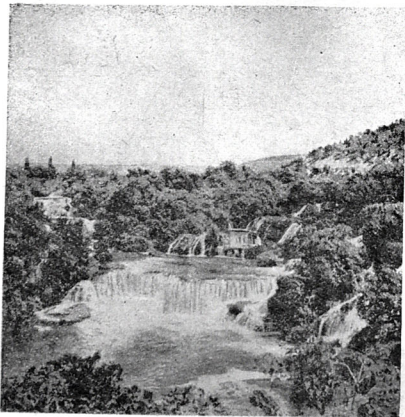
— Үфүгү дә көрәрсиз,—дејә Һајруддин бизи саһит етди.—Дәннзин о бири саһилләриндә көрдүкләримиз адалар силсиләсидир.

Југославијада 1.233 ада вар. Онлардан 66-сында инсан јашајыр. Инди кетдијимиз чәлүб тәрәфдә Адриатик дәннзинин дәринлији 1.330 метрә чатыр. Адриатика дүнјанын ән шәффәф дәннзидир.

Арабир адаларын эәпчире гирылыр, онларын арасындан дәннзин мави хәтләри көрүнүр, сонра адалар јенә дә бир-биринә гысылыб, дәннзин әсәс һиссәсини гысганчлыгла биздән кизләдирди. Биз һәсрәтлә үфүгү ахтарырдыг. Нәһәјәт, јени бир дәнкәдән сонра сәнә долусу, нәфәс алдыг. Үфүг... Сонсуз мави үфүг!

Габарыг дәннз... Јол дәннзә сары енир. Һәр дәнкәдән сонра биз јени бир мәнзәрәни сејр едирик. Ашагыда гајалыг саһилләрдә арабир хусуси, шәхси мейманханалара тәсадүф едирик. Һәр мейманхананын өз көрпүчүјү вә ағ јахуд сырмызы гајыгы ағыр-ағыр јырғаланырды. Һәр бәлә евдә гонаг көзләјирдиләр. Гонаг исә о гәдәр дә чоһ дејилди. Нојабр ајы иди. Бу вахт туризмнин ән касыб вахты һесаб олунур. Ашагы ендикчә дәннз бизә јахынлашыр, бизн өзүнә чәкир, үрәјимиздә чиммәк һәвәси ојанырды. Бу гәдәр јол кәләсән, бәлә көзәл, мәнзәрәли дәннз саһилиндә оласан, өзү дә чиммәјәсән!?

Һава да исти иди. Һәкмән, нәјин баһасына олурса олсун Адриатиканын суларына баш вурмағы гәрәра алдым. Кет-кәдә Дубровникә јахынлашырдыг. Даһа охуја

Југославија монументални.

да билмирдим. Этраф мәнзәрәләри анчаг динмәзчә, киримишчә сәјр етмәк лазым иди. Адаларын зәнчирә гырылмыш, онлар әввәл көрүнемәјән дәннизә сәпәләнмишдиләр. Бә'зән чылпаг, јашыл өртүклү адалар, ирили-хырдалы, гајалы-торпаглы, кимсәсиз адалар...

Јолумуз бизи Дубровник шәһәринин кәнарына кәтирди. Чај дашларындан һөрүлмүш көһнә евләр... Јол бизи елә бил гәдим заманлара—Ромео вә Чүлјетта дөврунә, хырда балконлу сәлиғәли вә јыгчам евләрдән ибарәт олан шәһәрчијин кәнарына кәтирди чыхарды. Евләр мәрмәр кими һамар вә тәмиз иди... Дашлары арасында јашыл отлар битмишди. Ев сәһибәләри бу отлары гырмырлар. Чүнки бунун өзүндә дә бир јарашыг вар. Евләрлә дәннзин арасында 3—4 метр ени олан бир јол көрүнүрдү. Бизим јолун кәнарында ики даш һүндүрлүјүндә бир һасар галдырылмышди. һасарын үстү енисиз сәки иди. Сәкинин ашагысы дәннз иди... һәр кәсин евинин габагында кичик бир гајыг јыргаланшырды. Ким нә вахт истәсә, гајыга миниб балиг тутмаға кедир, јахуд сәкидән тилов атыр.

Дәннз сәһили гырдылгыча јол да гырдылар, евләрин сәмти буна мүтәпәсиб шәкил алыр, каһ саға кедир, каһ да сола. һәр дәфә дәннз јени бир дөнкәдән сонра, јени бир һовуза чевриләр, ја чаја, јахуд да канала дөгүр. Дәннз евләрә, һәјәтләрә гонаг кәлир... Дәннзлә евләр арасында бир вәһдәт вардыр. Елә бил онлар бир күндә, бир вахта јаранмышлар.

Гырдылан сәһилләрлә хејли јол кетдик. Дејиләнә көрә, әкәр бу дәннз үзәри илә дүз хәтлә кетсәк јолун узунлуғу чәмәси 610 километр еләјәр. Лакин инди бизим кетдијимиз кими әјри-үјрү јолларла, сәһил боју гырдылан бу хәтлә кетсәк, дәннз сәһилинин узунлуғу 1.292 километр олар.

Һәһәјәт, бу әсрәрәнкиз сәһиллә Дубровникин өзүнә

кәлиб чатдыг. Фәһлә мәһәлләләриндән кечдик. Лиман да архада галды, кәлиб Дубровникин мәркәзиндә дајандыг. Гәдим гала диварларыны сәјр етдик. Бурада хејли туристә раст кәлдик. һава чох көзәл иди. Бәлкә буна көрә дә гоншу өлкәләрдән ахышык Дубровникә кәлмишдиләр. Галанын јанындакы бағчада портагал ағачлары о гәдәр бәһәр кәтирмишдиләр ки, көз гамашдырырдылар. Галанын көрпүчүјү үзәриндән кечиб, бизим дедијимиз кими «Ичәришәһәр»ә кирдик. Мәрмәр кими ағ чај дашларындан, өзү дә ири чај дашларындан һөрүлмүш гәдим биһалар вә гәсрләр, гәдим һејкәлләр, чај дашлары дөшәниш күчәләр. Шәһәрдә бир фәрәһ, бир шәһәлик вар иди. Әслиндә һеч кәс күлүб-ојнамыр, атылыб дүшмүрдү. Амма шәһәр адамын үзүнә күлүр, гәдим олса да чаван кими күлүрдү. Хырда магазалар, сувенирләр... Көјәрчинләр бурада чох әркөјүнләшмишләр. Будур, бир көјәрчин икинчи мәртәбәдәки көвә сохулмушдур, ев сәһиб онунла әлбәјаха вурушур, көјәрчин евдән чыхмаг истәмир.

Ушаглар јәгин ки, мәркәбдән кәлирләр. Топла ојнаја-ојнаја евләринә тәләсирләр. Әсас мејданчадан ени бир, јахуд бир метр јарым олан дар күчәләр баш алыб пилләшиллә учалыр. Бу күчәләрдән ики һәфәр јан-јана күчлә кечә билир, пилләләр лап шәһәрини зирләсинә галхыр, о гәдәр чохдурлар ки, сәјмаг мүмкүн дејил. Саг тәрәфиндә дә күчәләр узаныр. Бир күчәнин ени үч метр олар. Буна көрә дә бу күчәјә «епли күчә» дејирләр. Даһа бир мејданчаја кирдик. Дејирләр ки, һәр ил бурада һичәсәнәт бајрамы кечириләр. Ән маһир сәнәткарлар, дүнјанын ән мөшһур чалгычылары, охујанлары, артистләри кәлиб бу мејданчада чыхыш едирләр. Совет артистләринин чоху бурада олбудур.

Дубровникин гәдим Југославијанын азадлығы угрунда апардыгы мүбаризәси бу өлкәнин тарихиндә хүсуси јер тутур.

Жол бизи женә дә дәннз саһилинә кәтириб чыхарды. Көрлү, булвар, моторлу гаҗыглар, гала диварлары...

Југославија филмләриндә бу шәһәри тез-тез көрүрүк, чүнки Дубровник филм чәкмәк үчүн чоҳ әлверишли бир «декорасијадыр». Нә гәдәр истәјирән чәк. Онуң сол саһилиндә бөјүк мейманханалар чәркәләнмишдир. Лап јухарыда исә, дағларын дөшү илә учалан јолларын кәнарында јашајыш биналары көрүнүр. Һәр јанда үзүм таллары, јашылтыглар, сәлигәли вә бахымлыдыр. Һәр кәс өз евини, өз һәјәтнин үрөји истәјди ки ми тикмишдир. Үмумијјәтлә јахшы бахылыр, адамы јормур.... Јекнесәглик јохдур.

Достларыма дедим ки, дәннздә чиммәк истәјирәм. Ичазә вермәдиләр, дедиләр һеч кәс чиммир, горхурдулар бирдән хәстәләнәрәм.

Соңра өјрәндим ки, мейманхананың бөјүк һовузу Адриатик дәннзини сују илә долдурулур. Һеч олмәзсә һовузда чиммәк истәдим. Чүнки бу дәннз сујунда чиммәји, нечә дејрләр, әһд еләмишдим. Машынымыза миниб, шәһәрин о бири саһилиндәки мейманханалара сары үз тутдуғ. Бураның мәнзәрәси даһа чәлибәдәр иди. Мейманханаларда һеч кәс јох иди. Һәр јердә мүштәри көзләјирдиләр.

Бөјүк мейманхананың буфетиниң бош салонунда бир гәдәр гәлјаналты едиб, кениш артырмаја чыхыд. Артырмаһын әтрафинда учалан әјри-үјрү көвдәли шам ағачлары арасындан дәннз чоҳ гәрибә көрүнүрдү. Бир аз аралы, тәхминән бир километр мәсәфәдә бөјүк бир ада јашылланырды. Јашылтыглар ичәрисиндән мајакын ишығы гырлым чалырды. Буну күчлә сечмәк олурду. Чүнки һава гаралмамышды. Јолдашларымың охудуглары кәһ рус һавалары, кәһ Италија серенадалары дәннз үзәриндә учур, ганад чалыр вә елә бил буна көрә дәннзин сәтһи хәфиф-хәфиф үрләрирди...

Мә'лум олду ки, мейманханада мүштәри олмадығына көрә һовуза су вурмајыблар. Биз ән бөјүк мейманхана олан «Екзелтснор»а кетдик. Дејиләнә көрә, Шәрг өлкәләриндәп һансыныса башчысы һәмни мейманханада истираһәт едирди. Шәјләримизи бизим үчүн ајрылан отаглара апарыб ашағы дүшдүк. Бөјүк һовузу олан мәртәбәјә ендик. Һовуза кирмәздән әввәл исти суда, сабулла јахшыча чиммәк лазым иди. Чимиб нәһәк салона кечдик. Һәр јанда истираһәт үчүн чүрбәчүр креслолар, јирғалаһама күрсүләри, тахтлар, һәтта једләнчәкләр вар иди.

Һовузун әтрафы, дибн мозанка нахышлы су халылары илә өртүлмүшдү. Һовуза сныб, Адриатик дәннзи сујуна баш вурдум. Јаваш-јаваш јолдашларым да кәлиб чыхдылар. Олар да һовуза кирдиләр. Һовузун дибн кеткәдә ашағы енир вә хејли дәрриләширди. Дојунча чимдик. Соңра достларымыз әввәлчә бизи шәһәрә, хүсуси јемәкханалардан биринә апардылар. Бурада ләззәтли балығ хөрәји даддығ. Милли хөрәкләрдән једик, кәзә-кәзә «Екзелтснор» мейманханасына гајытдығ.

Һовуз олан мәртәбәдә бөјүк бир јемәкхана вар иди. Бу, кечә јемәкханасы иди. Биз бу өлкәдә чамаатын кечәләр истираһәти нечә кечирдији илә марағландығ. Бизә демшидиләр ки, Дубровникниң «Ичәришәһәрин»дә кечә клубу, даһа доғрусу верјетә характерли бир јер вар. Бурада куја стриптиз дә көстәрилирди. Бураја харичдән кәлән туристләр хүсусилә чан атырлар. Достларымыз бизи дә кечә клубуна апармағ истәдиләр. Соңра мә'лум олду ки, һәмни коллектив бурада тамашаларыны гуртарыб, башга шәһәрә қедиб. Буна көрә дә биз достларымызың јени тәклифиниң гәбул едиб, ашағы мәртәбәдәки кечә јемәкханасына јолландығ. Адам аз дејилди. Чүрбәчүр дилләр ешитмәк олурду. Италијан, франсыз, алман, југослав дилләрини вә бизим рус дилтини.

Пажы хатырладан учабој, узунсачлы бир оғлан, элинде китара, арабир малаһәтли сәслә пәсдән охујурду; мүхтәлиф дилләрдә маһны билтирди. Елә көзәл вә интим халлар вурурду ки, елә бил һамыја таныш бир диллә сөјләнирди. Алгышлардан сонра о, «Натали» маһнысыны охумага башлады. Һајруддин мәнә деди ки, бу маһныны бир франсыз рус гызына һәср етмишдир. Маһнынын мелодијасы бизим чох хошумуза кәлди. Оғлан, јәгин ки, бу маһныны бизә көрә охујурду. Бәзи сәјаһәтләримдә белә халлара тәсадүф етмишдим. Чалгычылар кәлән гонаглары саламламаг үчүн онларын милли һаваларыны вә јахуд онлара јахын олан маһнылары охујуб чалырдылар.

Сәһәр ала-гарантыгдан јухудан ојаныб бир-биримизлә эәнкләшдик. Шејләримиз габлашдырыб ашағы дүшдүм, күчәјә чыктым. Көзләримә инанмырдым. Нојабр ајынын орталары иди. Сәһәр саат 5-дә һава ачылмышды. Һава нә һава иди! Сәма санки түнд јасәмән рәнкинә бојаймышды. Мән өмрүмдә јасәмән рәнкиндә көј көрмәмишдим. Дедим бәлкә мәнә белә кәлир. Күчәјә чыхан јолдашларымдан сорушдум:

— Көј нә рәнкәдир?

Онлар бир ан тәәччүб вә һејрәт ичиндә донуб галдылар.

— Јасәмән рәнкиндәдир,— дедилар.

— Белә дә шеј олар? Ахы, көј һарадан белә рәнкә дүшсүн? Кәрәсэн нә кими просесләр баш верир ки, көј бирдән-бирә белә гәрнбә рәнкә дүшүр?

Јерли чамаатдан ким исә деди:

— Көј дәнизи әкс едир.

Бизим ушаглардан ким исә е'тираз етди:

— Ахы, һөмишә дәниз көјү әкс едир.

Биз бу сирри ача билмәдик. Машыналарын мүһәррикләрини гыздырана гәдәр сәма кет-кедә ишыгланыр, јасә-

мән рәнкинин даһа ачыг бојаларына: ади јасәмән, ачыг јасәмән, лап ачыг јасәмән, мави јасәмән, јасәмәннин гырышығы, ачыг мави рәнкә чалырды... Јенә дә ади дәниз, эдалар. Елә бил евин ичәрисиндәсэн, диварындан бир шәкил асылыб... Дәниз вә адалары тәсвир едән бир шәкил... Сән сәһәр дуранда да, күнорта да, ахшам да бу шәкли көрүрсән. Анчаг сәһәр бу чүр көрүрсән, күнорта башга чүр, ахшам исә тамамилә башга чүр.

Машыналарымыз ағ јолларла гыврыла-гыврыла јухары галхдыгча Дубровникки галта шәһәри даһа ајдын көрүнүр вә бизи бу гәдим шәһәрдән узаглашдырырды. Дәнизин бајаг көрүнмәјән саһилләринин сејр етмәјә башладыг. Бурада да јени мейманханалар, мүасир үслубда биналар тикилтирди. Нәһајәт, онлар да дағларын әтәкләринин архасында галды. Јол бизи гәјалы дағларын зирвәсиндәки дүзәнликлә тәјјарә мейданына сары апарырды. Јенә дә һәр јандан ағачлар, хүсусән сәрв ағачлары бојланыр. Гәдим Абшерон бағларыны хатырладан һасарларып хәтләри көрүнүрдү.

Тәјјарә мейданы чох кичик иди. Лакин мүасир үслубда тикилмишди; шүшә вә бетондан ибарәт иди. Шејләримиз бир јерә јығдылар.

Билетләримиз алынды. Кечиб гәһвә ичмәјә башладыг. 5—6 нәфәр оғлан вә гыз гоншу столун архасында отуруб, гәһвә ичир, сигарет түстүләдирдиләр, чох астадан данышырдылар, үзләри јоргун иди. Јәгин ки, бүтүн кечни шәнлик едиб «шејк» ојнамышдылар.

Белграддакы кечә клубуну хатырладым. Елә бил дуа едирдиләр, сәссиз-сәмирсиз, һәр кос өзү үчүн... һәр касин өз аләмни, өз дуасы варды. Бунлар исә онлардан, дејәсэн, јашча бөјүк идиләр...

Хејли көзләмәли олдуг. Бизә чүрбәчүр хәбәрләр кәтирдиләр. Каһ дејирдиләр ки, Франса тәјјарәси бир гәдәр кечикир, каһ дејирдиләр ки, тәјјарә бәлкә күнорта

кәлмәли олду. Нәһәјәт, хәбәр вердиләр ки, күләк күч-ләндији үчүн тәјјарә учмајачаг.

Биз тәзәдән машинларымыза миниб јола дүшдүк. Кәлдијимиз јолу машинла бирбаша Сарајевоја гајыт-малы олду. Достларымызын ганы гаралмамышды. Онлар севинирдиләр ки, јолда дарыхмајачаглар. Дубровникдә сәһәр јемәјини ејиб јолумуза давам етдик. Саһил боју гиврылан јолу бир даһа сәјр етмәк бизи һеч дә јормур-ду. Әксинә, елә бил бир чох шејләри илк дәфә көрүрдүк.

Дәнизин јүксәк саһилинә галханда һајрудиндән ха-һиш етдим ки, машинын сүканышы мәнә версин. Разы-лашды. Јеримизи дәјишдик. «Москвич» машинынын сү-каны архасына кечдим. Ајагымы етијатла газа басдым. Чох да бәрк сүрмүрдүм. Әсас мәгсәдим о иди ки, јо-дашларыма дејим ки, Адриатик саһилләриндә машины өзүм сүрмүшәм...

...Потичел шәһәрчијинин јанында дајандыг. Достла-рымыз бизи «өлү» шәһәри кәзмәјә дә'вәт етдиләр. Чох мараглы шәһәр иди. Имканым олсајды, бурада бир филм чәкәрдим. Јәғни ки, һәр кадр (буранын көзәл мәнзәрәси-нә көрә дејирәм) тәкраредилмәз бир лөвһә оларды...

...Загребә чатдыг. Југославијанын ән бөјүк шәһәрлә-риндән, тичарәт мәркәзләриндән бири олан Загреб шә-һәринә. Бундан әләвә Загреби бүтүн дүнјада ән мәш-һур мултипликасија филмләри чәкән киностудија да хејли мәшһур етмишдир. Бу киностудијанын чәкдији филмләрини чоху бейнәлхалг кино фестивалларында әсас мукафатлара лајиг көрүлмүшдүр.

Мултипликасија филмләри јарадан кино хадимләри илә көрүшүб киностудијаја кетдик. Хырдача бир һәјәти олан, бир нечә отагда јерләшән киностудијаны кәзмәз-дән әввәл бизи директор гәбул етди. Бақыдан кәтирдјим һәдијәләри вә албомлары бизим ичәсәнәт хадимләри адындан она тәгдим етдим. Чох разы галды...

Бир-бир отаглары кәзмәјә башладыг.

Бүтүн отагларын диварларында һәмин студијанын бейнәлхалг мултипликасија кино фестивалларында га-зандыгы мукафатлар вә дипломлар асылмышды. Дивар-ларда бош јер галмамышды.

— Корәк јени киностудија тикәсиниз,—дејә-мән зара-фат етдим.

— Нә үчүн?

— Кәләчәкдә газаначагыныз диплом вә мукафатла-ры асмаг үчүн тәзә диварлар ләзим олачаг.

Мултфилмә бахмаға башладыг. Догрудан да, јүксәк мукафатлара лајиг ичә зөвглә чәкилмиш тә'сирли филмләр иди. Филмләрин сүжетләри ајдын вә мәналы иди. Мәсәлән, белә бир сүжет: көјләрдән, башга бир планетдән башында шәффаф маска олан гәрибә бир чанлы јерә енир. Ёисс олунур ки, өзкә планетин «адамы-дыр». Бизим адамлардан сечилirsә дә, нә исә, онда ин-сани бир хусусијјәт вар. Өзү дә ушагдыр. Нә гәдәр ча-лышырса, јашлылардан һеч кәс онуила үнсидјәт тапа билмир, «ушаг» өзүнү итирир, дарыхыр... Лакин будур, бизим јерин ушағы илә растлашыр. Онлар тезликлә дил талыб ојнајырлар, вахтларыны чох шән кечирирләр. Ушаглар нә исә чох асанлыгла дил тапырлар, онларын арасында бөјүкләрин арасындакы конфликтләр, анла-шылмазлыг, зиддијјәт јохдур. Бүтүн дүнјанын, һәтта ән узаг планетләрин ушаглары да ушагдырлар, сафдыр-лар, тәмиздирләр, онларын дили бирдир.

Башга бир сүжет: итлә пишик далашыб боғушурлар. Сонра ит өз күчүкләрини, пишик дә өз балаларыны ча-гырыб ики дәстә боғушурлар... Өзләри дә, балалары да... Балалар бир-бири илә боғуша-боғуша узаглашыб, көз-дән итирләр. Ит өз күчүкләрини, пишик дә өз балалары-ны чагырырлар. Анчаг гәрибә бир әһвалат баш верир.

Пишик балалары ит кими һүрүр, итин күчүкләри исә пишик кими миҗолдајырлар.

Мәнә белә кәлир ки, бу филмин мә'насыны шәрһ етмәк ләзим дејилдир...

Күнорта Загребин күчәларини, мејданларынн кәзмәјә башладыг.

Һәрдәнбир јолдашларымдан бириси өзү үчүн, јахуд гадыны вә ушаглары үчүн чәкмә, сувенир, гәләм алмаға имкан тапырды. Мән дә ушагларым үчүн бә'зи хырда шејләр алдым. Мараглы чәһәтләрдән бири дә бу иди ки, сјни шејләрини гијмәти ајры-ајры мағазаларда башга-башга иди. Буна көрә дә југославијалы достларымыз бизә мәсләһәт көрүрдүләр ки, шеј алмаға тәләсмәјәк. Әкәр үрәјимиз бир шеј истәјирсә, онлара дејәк, бизә бәләдчилик етсинләр.

Електрик маллары чохчешидли иди. Гијмәтләриндән һисс олунурду ки, башга маллара нисбәтән баһадырлар. Јахшы телевизорлар, чилчыраг, чүрбәчүр електрик апаратлары муштәриләри чағырыр вә һамынын зөвгүнү охшајырды. Анчаг чох баһа идиләр.

Загребдәки ишкүзарлыг, бурадакы адамларын үзләриндәки гајгыкешлик вә нәчиблик хошума кәлди. Өзләрини чәкмирләр, суаллара тезликлә чаваб верирләр, о саат адама бәләдчилик етмәк истәјирләр, тәмкинлидирләр.

Ахшам јенә Кинематографчылар Итгифагына кәлдик. Бизә «Берјозка» адлы филм көстәрдиләр. Бу ади бәдни филм иди. Филмин режиссору бир нечә југославијалы достлары илә кәнарда отурмушду. Филм рәнкли иди. Тә'сирли сәһнәләри дә вар иди, бизә гәрибә көрүнән сәһнәләри дә.

Филмә бахдыгча нәдәнсә Парачановун «Бабаларын унутулмуш көлкәләри» филмин хатырлајырдыг. Һәм әсәрин ритми, һәм дә бә'зи епизодларын маһны тәрзиндә

верилмәси, һәтта рәнкләрин вәһдәти Парачановун филминин ајры-ајры чәһәтләрини јада салырды. Актјорлар јахшы ишләјирди. Инсанлар арасында амансызлыг бә'зән бизи сарсыдыр, бә'зән дә јоруурду. Нәдәнсә «Берјозка» филми биздә бүтөвлүклә о гәдәр дә мүсбәт тә'сир ојатмады. Бәлкә бу она көрә иди ки, муәллиф артыг бизә таныш олан бир чыгыры сечмишди. Епизодларын чоку пешакарлыгга һәлл олунмушдуса дә јүксәк сәнәт сәвијәсинә галхмамышды.

Биз режиссору тәбрик едә билмәдик. Ачығы, бунун үчүн һеч имкан да олмады. Чүнки онун југославијалы јолдашлары бәрк мүбаһисәјә башламышдылар. Өзү дә бизим јанымызда о ки вар, режиссору тәнгид етдиләр. Шүбһәсиз, сәһбәт зәиф әсәрдән кетмирди, мүбаһисәли әсәрдән кедирди. Онларын мүбаһисәләри чох узанды. Мәчлис дағылышанда «Берјозка» филминин режиссору Бабаја илә гысача сәһбәт етдик.

— Сиз «Бабаларын унутулмуш көлкәләри» филмин көрмүсүнүз?—дејә ондан сорушдум.

— Билирәм нә үчүн сорушурсунуз. Бәли, ону дејә биләрәм ки, һәммин филмин мәнә бөјүк тә'сири олмушдур. Бу тә'сир мәним филмидә ачыг-ајдын көрүнүр. Анчаг буну әсәримин нөгсанлы чәһәти һесаб етмирәм...

...Мультипликасија филми чәкән режиссор вә рәссамлар бизи кечә ресторанындан биринә дө'вәт етдиләр. Бу ресторана кирмәздән әввәл билет алмаг ләзим иди. Билет о гәдәр дә учуз дејилди. Кечә рестораны бир мейманхананын биначында јерләширди. Пилтәкәнләрдә ашағы ендик. Сиркин мејданыны хатырладан даирәви бир салона кирдик. Чаз оркестрини чиккилтили сәсләри гулагларымызы гычыгландырырды. Гаршымыза чыхан илк столларын әтрафында күрәкләри вә синәләри һәддиндән артыг ачыг гызлар сигарет түстүләдирдиләр. Салона кирән гонагларла көһнә танышлары кими са-

ламлашыр, арабир чахыр, јахуд виски сүзүр, өз араларында ширин сөһбөт едирдилэр. Бу гызларың ичарисиндө арыгы да вар иди, көкү дө; гара сачлысы да вар иди, сары сачлысы да. Бизэ елө калди ки, күчөдө көрдүжүмүз о ади адамларла бурада көрдүжүмүз гызлар вө кишилөр арасында бөжүк фэрг вар...

Рестораның салонуңда агсаçлы, çевик тэрпэнишли бир киши һамыҗа хидиэт едирди. Биздөн бөжүк сифарини гөбул едиб узаглашды. Гызардылмыш бадам, виски, конҗак, мөдөн сулары кетирди. Соңра мөлум олду ки, бурада аң учуз шеҗлэр белө гат-гат баһа сатылыр; тэсөввүр едө билмөҗөҗимиз дөрөчөдө баһа. Бурада верилөн консертлэр вө чыхышларың характери чох шитим вө чылаҗ олдуғу үчүн, о чыхышларың да гиймэти јемәклэрин үстүнө гојулуру.

Чаз бэркдөн чалыр, охуҗанлар микрофону ағызларына чох јахын тутур вө бу сөс бизим башымыза дүшүрдү. Нөһаҗөт, Елем Климов давам кетирмөҗиб, хидмэтчи кишиниң јанына чағырды вө тапшырды ки, оркестр бир аз пөздөн чалсын.

Киши баш әҗиб, оркестрө јахылашды. Онлар исе бизэ сары дөһүб, чох сөрт бахдылар. Чалгы алетлэриниң бир јана гојуб, салону тэрк етдилэр. Бир пианино чалан галды. Пөздөн чалмаға башлашды. Бүтүн салонда отуранлар раһат нөфөс алдылар.

Елем Климов бу күн дишини чыхартдырмышды, өзү дө бу иш бөжүк чэтинликлө баша кэлмишиди; һәкимлэр чэрраһијјэ эмәлијјаты апармалы олмушдулар.

Көчө ресторанының програмы эсәсән саат 12-дөн сонра башлашыр. 12-җө бир аз галмышды. Биз југославија-лы достларымызла сөһбөт едир, јаваш-јаваш чамаатла долу олан салона диггөт јетирирдик. Көлөңлэрин ичарисиндө гадыңлар да, һөтта, јетмиш, сөксән јашлы шух гөчалар да вар иди.

Југославија-лы достларымыз бизэ дөдилэр ки, бу гөчалар харичидирлэр, өзү дө пуллу адамлардыр. Вахтларыны белө јерлэрдө кечирирлэр. Југославијада биз капиталист өлкөлэриндөн, хүсусилә АБШ-дан кәлән туристлэрин әдабазлығлары һагғында, онларың мөһфур адөтлэриниң јаймаға һикман версилэр һагғында чох ачы шикајөтлэр ешидирдик.

Нөһаҗөт, оркестр гајытды вө програм башланды. Ајры-ајры столларың архасында отуран кишилэр хидмэтчи кишини чағырыб, салону кирәчәјиндө стол архасында сөһбөт едөн гызлары көстөрир вө өз столларына дөвөт едирдилэр. Гызлар да бу дөвөтлэри мөһнуңијјөтлө гөбул едирдилэр.

Биринчи нөмрәни елан етмөҗө башладылар. Бир киши оркестриниң јанына кәлиб микрофону әлине алды вө охумаға башлады. Чох бэркдөн охујурду. Пешәси дүнјаның мөһһур охујанларыны тәглид етмөк иди. Пис дө тәглид етмирди. Анчаг чох учадан охујурду. һәддиндөн артыг сөј көстөрирди. Онун нө вахт охујуб гуртарачағыны сәбирсизликлө көзләјирдик. Охуду, гуртарды, кетди. Бир гызла бир өҗлан чыхыб ојнамаға башладылар, пис ојнамадылар, анчаг исе исе сонөткарлыг һисс олунмурду. Көрүнүр ки, гыз вахты илө балет мәктәбиндө охумуш, бөжүк истедада малик олмадығына көрө мәктәбдөн чыхмышдыр... Амма сир-сифәти, бөдәни гөшәнк олдуғу үчүн бурада өзүнө иш тапмышдыр. Испан мусигисини мушәҗиоти илө ојнајыб кетдилэр. Соңра һәмни гыз вө өҗлан башга рәҗси ојнамағ үчүн јенө мејдана кәдилэр. Бу дөфә онларың палтарлары чамаатың уғултусуна сәбөб олду.

Өҗлан чох тарым чәкилмиш бир шалвар кејмишиди; даһа доғрусу рејтуз иди. Гыз исе әјиннө палтар әвәзинө тор кими бир шеј кејмишиди. Бу торун архасында онун там чылаҗлыгы һисс олунурду.

Ојунун характери дә, онларын һәрәкәтләри дә бајаг-кындан чох сечилирди. Бу ојунун сүжети вар иди. Бу сүжет еротик характер дашыҗырды. Мән салондакылары тамаша едирдим. Демәли, бу гәдәр адам сәнәтә һеч бир дәхли олмајан бу рәгсләрә, чыхышлары бахмаг үчүн бура кәлирләр, хусусилә гочалар, шух кејинмиш ағсачлы гочалар, үзү гырышлы, киршанлы, гримли гочалар. Онлар чох һәвәслә әл чалырдылар. Нәһајәт, бајаг биринчи стол архасында отурмуш синәси, күрәји ачыг сары сачлы гыз мејдана чыхды. Мејданда көрүнән кими ону аловлу алгышларла гаршыладылар. 22—23 јашы оларды. Чох инамла һәрәкәт едир, әркөјүн бахышларла салону нәзәрән кечирир. Хусусилә гочалара елә бахырды ки, елә күлүмсүнүрдү ки, санки онлар бу гызын әсил јашыдлары идиләр.

Оркестр ритмик бир һава чалды. Гыз ојнамаға башлады. Әслиндә бу ојун дејилди. Бу ади стриптиз (сојунма рәгси) иди. Гыз мусигинин ритми илә һәрәкәт едир. Каһ јахасыны ачыр, каһ кофтасыны ачыр, каһ јубкасыны, каһ јајлығыны бир јана туллајырды. Гыз шејләрини ојан-бујана тулладыгча салондакылар вәчдә кәлир вә һами фәрәһлә чығырыр, она афәрин дејирдиләр. Хусусилә гочалар! Сакит отура билмирдиләр. Онлар јерләриндән сычрајыб, гызы өз дилләриндә тәрифләјир, даһа да гызышдырырдылар.

Бизә белә кәлди ки, бу сојунманын да мүәјјән һүдуду олачаг вә гыз нәһајәт бир јердә әл сахлајыб, «вә ила-хыр» дејиб гачачаг. Лакин биз дүшүнән кими олмады. Онун үстүндә һеч бир шеј галмады. Салонда јени бир чығырты голду. Артыг гыз чылпаг рәгс едирди. Бу да рәгс дејилди. Онун етдији һәрәкәтләр һеч бир естетик чәрчивәјә сығмадығы үчүн мән сөһбәтими бурада битирәм. Бирчә ону дејә биләрәм ки, гыз гача-гача чыхыб кедәндә вәчдә кәлән гочалардан бири «Бис!»—дејә чы-

Дакова.

гырды вә әли бакаллардан биринә тохунду. Бакал меј-данчаја дүшүб парча-парча олду. Хидмәтчи киши елә бил јерин алтындан чыхыб кишинин гаршысында дајанды:

— Бакалын гијмәти 100 динардыр,— деди.

Сонра гызлар да рәфиғәлери кими өз «бачарығларыны» ачығ-сачығ нүмајиш етдирмәли, белә чыхышлар сәһәрә гәдәр давам етмәли иди. Киҗајәт иди. Артығ бизим кечә рестораны һаггында тәсәввүрүмүз вар иди. Сәһәр тездән автобуста Лјублјанаја јола дүшмәли идик.... Ресторандан чыхыб кетдик...

Сәһәр тездән мә'лум олду ки, кечә бир печә дәфә Елем Қлимов үчүн тә'чили јардым машины кәлибмиш. О, өзүң чох пис һисс едирди. Буна көрә дә програмымызы давам етдирә билмәјәчәкди. Белә гәрара кәлдик ки, Васили Шукшин ону Белграда апарсын, мән, Јури Чүлјукин вә Илја Вајсвелд програмымызы давам едәк. Автобуса мишиб Лјублјанаја јола дүшдүк...

...Јенә дә тәмиз вә сәлиғәли јоллар...

Алчағ бу јоллар Дубровникә кедән јоллардан хејли сечилрди. Бурада биз даһа учурумлары, ағ гајалығлары, зүмүд рәикли коллуғлары, курултулу чајлары мүшаһидә етирдик. Дубровникә кедән јолда, биз тез-тез дағларын синәсини јарыб кечән тунелләрә баш вурурдүк. Бу јолларын мәнзорәси исе тамамилә башга иди: әкин јерләри, мешәликләр, јашајыш мәнәгәләри, сәлиғәли кәндләр, хуәсуилә виллалар. Лакин бу дағлар о чөнүб јоллары әһәтә едән дағлардан чох сечилрди. Бурада күкнар, шам ағачлары мешәликләри әтраф мәнзорәләрә сәкитлик, сәринлик кәтиррди.

Славенијанын пайтахты мәшһур Лјублјана шәһәринә кәлиб чыхдығ. Бизи Киносматографчылар Иттифагынын сәдри Душан Повх гаршылады. Бизим үчүн «Шир» мейманханасында јер ала билмишдиләр. Стендләрдә кечә

ресторанларында чыхыш едән чылтағ гадылтарын шәкилләри вурулмушду. Душан биздән сорушду:

— Истәјирсинизсә бу ахшам кечә ресторанына кедәк.

— Чох сәғ олун,— дејә Илја Вајсвелд чәлд тәшәккүр етди.— Бирчә дәфә бахмағ киҗајәтдир.

Душан бизи Славенијада көрәчәјимиз ишләрлә, едәчәјимиз сәјаһәтләрин програмы илә таныш едирди. Гулағымыз онда олса да мейманхананын сәлиғәли вестибүлүнү нәзәрдән кечтирдик. Јенә дә һәр шәјдән чох диггәти кечә ресторанларында чыхыш едән чылтағ вә јарычылтағ гадылтарын шәкилләри чәлб едирди. Чох гәрибә иди. Елә бил инсанларын һәјатында, давраһышында олан әхлағ нормалары позулмуш, һәр шәј өз мүвазинәтини итирмишди... Беш-он ил бундан әввәл көрдүјүм бир Франса филмини хатырладым. Филмин ады тәхминән белә иди: «Гијамәт әрәфәсиндә».

Бу филмдә икинчи дүңја муһарибәсиндән сонрақы кәңчлијин һәјатындан, дүшүнчәләриндән бәһс едилтирди. Муһарибәнин дәһшәтләри нәтиҗәсиндә аталарыны, гардашларыны итирмиш јенијетмәләр, јени вә даһа дәһшәтли бир муһарибәнин башланачағы һаггында һәр күн телевизор вә гәзетләр васитәсилә чүрбәчүр хәбәрләр ешинди, китаблар охујур, сәнәдли филмләр көрүрләр. Јенијетмәләр һисс едилрәр ки, јахын заманда бүтүн планет һаваја совула биләр. Һисс едилрәр ки, онларын тәлејини башгалары һәлл едәчәк, өмүр исе ғысадыр. Һәр шәј: көзәллик, мәнәббәт китабларда јазылыб галачағ, онларә нәсиб олмајачағ, онлар севинч, сәадәт көрмәјәчәкләр. Бу һагда дүшүнәи јенијетмәләр белә гәрара кәлирләр ки, дүңја, печә дәрләр, «беш күнлүкдүр». Мүмкүн олан һәр шәји—севинч, сәадәти бу күн гопармалыдырлар; ахы сабаһа һеч бир шәј галмајачағ. Буна көрә дә вахтындан әввәл ејш-ишрәтлә мәшғул олмаға, һәтта чинси әлагәләрә киришмәјә башлајырлар. Горху вә

үмдөсизликдөн башларыны итирмиш бу жеңиетмэлэр өлгөрүнө гуртулуш жолу ахтарырлар. Нараданса өйрөнүрлөр ки, океандакы кимсөсиз адаларын биринө атом радиасиясы чата билмөжөчөк. Буна көрө дө жеңиетмэлэр нэжин баһасына олур-олсуи һәмни адаја кетмөји гөрара алырлар. Бууи үчүн кәми тапмаг, бир нечө иллик эрзаг еһтијаты көрмөк лазым кәлир... Бу ишләрнн өһдөсиндөн кәлмәк үчүн миллионларла пул лазымдыр. Бу пул онларын ата-аналарында жохдур.

Пул элә кечирмәк үчүн жеңиетмэлэр чүрбөчүр жоллар ахтарырлар: чанлија дө, гатиллија дө эл атырлар. «Чадукәр» филминнн гәһрәманы кими танынмиш, о вахт 13—14 јашлы Марина Влади дө һәмни филмдө баш роллардан бириндө чөкитмишдыр.

Мәнә белә кәлир ки, капиталист өлкөләрннн кәичләрннн, жеңиетмэләрннн психолокијасыңы, фачисннн бүтүн сөртлији вә чылаплаглыгы илә көстөрөн бу филмдө мүөјјөн бир һәјјат һәгигәти вардыр. Капиталист өлкөләрннн күндөн-күнө сиклаһланмасы, иүвө сиклаһларынын тез-тез сынагдан чыхарылмасы, Хиросимо фачиснн, бүтүн таблигат васителәрннн садә инсанлары горху вә дөһшәт ичәрсиндә сахламасы, капиталист-өлкөләрнннн кәичләрнннн психолокијасында узун заман мүәлицә олуна билмәјөчөк сарсынты вә хәстәликләр јаратмышдыр. Белә өлкөлөрдө мұһарибдән сонракы илләрдө јаранмыш модаларда, адәт-әнәнөлөрдө, мүсннндө, инчәсонәттә кәичлјинн ахлаг нормаларында эмәлө кәлән вә кет-кедө күчләнән үмдөсизлијин, чылаплаглашманын сабобләриндән бирини дө үчүнчү дүја мұһарибәси горхусунда ахтармаг лазымдыр.

Капиталист дүјасында һәр шеј гијмәтдән дүшүр, инсан һејсијјәти дө, намус да, сафлыг да, ахлаг нормалары да... Елә бил һамы кет-кедө сојунур, кет-кедө чыл-

паглашыр. Чох тәссүф ки, белә чәһәтләрә бәзән бу көзәл өлкөдө, Југославијада да раст кәлирдик.

Југославија илә бүтүн гоншу дәвләтләр арасындакы јолларын ачыг олмасы, јәгин ки, буна аз тәсир көстөрмнр...

...Биз кичик бир автобуста сәјаһәтннннө башладыг. Латвија автобусуну хатырладырды. Сүрүчүмүз 25—30 јашлы бир киши тиди. Ады Борут иди. Дилчи иди. Југославијада ишсиз адам чохдур. Буна көрө дө, иш ахтармага гоншу өлкөләрә кедирләр. Борут да өзүнө иш тапа билмөдији үчүн сүрүчүлүк едирди, амма ади сүрүчү дејилди. Гәрби Алманијада бу автобусу өз пулу илә алмышдыр. Инди туристләрнн һәмни автобуста кәздирнр, онлара бәләдчилик едирди. Дилләрнн јахшы билдији үчүн тез-тез изаһат верирди. Бу дөфа Боруту Душан Покх машины илә бирликдә кирајә етмишиди. Чох әдәбли, һөрмәтчил вә јумшаг хасијјәтли бир оглан иди. Илја Вајсвелд онуила каһ русча, каһ инкилисчә, каһ да алман дилиндө данышырды.

Јол бизн Блед көлүнүн саһилинә кәтирди. Саһилә енемәздән эввәл бир аз да јухары галхдыг. Сонра исе пијада, аз гала дырмана-дырмана көзәл бир гәсрә јетишидик. Гөдим гәср елә бил булудлардан јухарыда иди. Готик үслубда тикилмишиди; гүлләләрнн аз гала көјө санчылырды; ашагыда елә бил узунсов бир габын ичәрсиндә Блед көлү дурулуб јухуја далмышды. Көлүн әтрафы истираһәт еләрнн, мейманханалар, виллаларла һәлгәләнмишиди. һәр јан јашыллыг иди.

Гәсрин јери Дубровникдә олдугу кими чај дашларындан һөрүлмүшдү. Әлбәттә, бу гәсрин бир гәдәр тәзәләндији вә тәмир олундугу көзө чарпырды... Узак дөврләрнн хатырладан карәксиз зәнчирләр, пәһәнк чахыр чәлләкләрнн, мүәсир стул вә столлар. Умумијјәтлә, бура бир нөв мүзәј характери дашыјырды.

Достларымыз Блед көлү наггында хејли данышдылар. Мә'лум олду ки, Блед көлү тез-тез бејнөлхалг жарыш мејданына чевриллр. Бурада гајыгсүрөнләр жыгышыб өз маһарәтләрини вә шүчаәтләрини күстәрирләр.

Блед көлүндән гајыданда бизи рестораныларындан биринә кәтирдиләр. Бу јерләрин мәнзәрәсини сејр етдик. Дағын зирвәсиндә идик. Бизимлә үзбәүздәки дағлары арасында кешиш бир дәрә вар иди. Арамыз 15—20 километр оларды. Душанын досту вә кино саһәсиндәки һәмданы учабәј Франс југославијалы гадынларын бу дәрәдән кечиб, дағлара, партизаныларын јанына әрзаг кәтирмәләриндән, нә кими чәтинликләрә дөздүкләриндән данышыр, каһ орада, каһ бурада бозаран бетон пусгулары күстәрирди.

— Бах, алманлар бурада пусгу гуруб партизаныларамане олмага чалышырдылар. Инди ораларда јем отлары сахлајырыг, тојуглар јумуртлајыр. Көрдүјүмүз бу преватны рестораныны да бир партизан ачымышдыр. Һәмин партизан Душан Пөвхын достларындандыр.

Душанын достлары илә даһа јакындан таныш олурдуг. Арыг, ортабәјлу Клачеч Матиш режиссор иди. Өзү, дә Дахау конслакериндә асир олмушдур.

...Лјублјанаја гајыдыб, мәшһур идман сарајына кетдик. Бурада ики Југославија шәһәринини баскетбол командалары көрүшүрдүләр. Баскетбол мејданчасы икинчи мәртәбәдә јерләширди. Ичәри кирәндә бизи ваһимә бүрүдү. Шејурлар, сиреналар, шаггылдајан ојунчаглар бир курулту салмышды ки, кәл көрәсәи! Тамашачылар слә еһтирасла—кимиси зилдән, курултулу сәслә елә багырирдылар ки, истәр-истәмәз гулағларымызы тыхамалы олдуг. Бизим үчүн күчлә јер дүзәлтдиләр.

Ојун јүксәк темп вә сүрәтлә кәдирди. Југославија баскетболчулары бәјүк усталыг күстәрини, һәр дәфә салонда минләрлә тамашачынын алгышларына сәбәб олур-

дулар. Бура бүтүн дүнјада мәшһур олан идман сарајы иди. Нечә ил буидан габаг бурада кечирилән гыш идман жарышларында совет идманчылары да иштирак едирдиләр. Демәк олар ки, һәр күн радио вә телевизија илә Озеровун, јахуд да Јан Спаренин: «Данышыр Лјублјана»,—дејә чар чәкдијини ешидрдик.

Баскетбол жарышыннан хејли ләззәт алан чамаата гарышыб күчәјә чыхдыг. Бурада да түилүк иди. Бу ахшам биз «Кағыз тәјјарәләрдә» адлы филмә бахмалы идик.

Лјублјананын киностудиясы бир килсәнин биһасында јерләширди. Душан бизә деди:

— Бу јакындарда Славенијаја әрәб кинематографчылары гонаг кәлмишдиләр. Онлар бурадакы килсәләри көрүб демншдиләр:

— Сиздә килсә чохдур, демәли киностудияныз да чохдур...

Килсәнин ичәрисин мүасир гајда илә саһман олунмушду. Биз коридордан кечиб кино залына кирдик, филмә бахдыг. Филмин әсас идејасы белә иди: кәңчлик өз билдји кими јашамаг истәјир, ата-аналарынын дедији кими јох. Фикир, әлбәттә, мүбаһисәлидир. Лакин филмин режиссорунун ишләтдији бәдин васитәләр биздә хош тә'сир бурахмады. Дүздүр, филм усталыг чәкилмишди. Актјорлар өз ролларыны бачарыгла ифа едирдиләр. Режиссору примитивликдә, зөвгсүзлүкдә тәгсирләндирмәк олмазды. Анчаг бәдин васитәләр бизә чохдан таныш иди. Елә бил режиссор өз сөзү илә данышмады. Нәдәнсә Франса режиссору Годарын филминин хатырладыг. Елә бил бу филмдә Годарын филмләриндән ситатлар кәтирилмишди. Бурада да чылпаг сәһнәләр аз дејилди. Мәнә белә кәлир ки, Европа өлкәләринин киностудияларында сон заманлар белә сәһнәләрини даһа тез-тез верилмәси бу филмләрин дүнја экранлары-

на чыхмасы үчүн бир нөв бурачылыш варагәсинә чеврилмишдир.

Фикрмиш филми режиссоруна билдирдик. О, бизмлә мүбәһисә етмәк истәди. Лакин кәтирдидимиз мисаллар ону тәслим олмага мәчбур етди. Бәлкә дә гонаг олдугумуз үчүн бизмлә о гәдәр дә гызгын мүбәһисә етмәк истәмирди.

Лублјананын күчәләрини кәзә-кәзә мейманханаја гәйтды.

Шәһәр бизим хошумуза кәлирди. Бура варлылар шәһәри дејилди, даһа чох эһмәткешләр шәһәринә охшайрды.

Сәһәр тездән јенә һәмни сүрүчү Душанла бирликдә бизи мейманхананын гаршысында көзләјирди. Орада бир гадын да дурмушду. Душан орта јашлы бир гадыны бизмлә таныш етди;

— Ханымымдыр,— деди.

Инди машында 6 нәфәр идик: сүрүчү, Душан, онун ханымы, Илја Вайсвәлд, Јури Чүлјукин вә мән...

Дүниә Австрија сәрһәдләринә кетмишдик. Бу күн исә Италија сәрһәдләрини сәјаһәт едәчәјимизи Душандан ешидиб севиндим. «Бәлкә Мейдидән бир нишанә тапдым?».

Повест үзәриндә ишләјән заман өјрәнмишдик ки, әмәлијатларынын чохуну Мейди Словенијада баша чатдырмишды. Чүрбәчүр ташырыгларла Тријестә кәдән Мейди, әлбәттә, Словенијадан јәла дүшмәли иди. Бу һеч дә о демәк дејил ки, Мейди Југославијанын башга јерләриндә олмамышдыр. һадисәләр ону бир шәһәрдән башга шәһәрә, бир дијардан башга дијара атмыш, нечә дејәрләр, о, Југославијадан баш вуруб Италијадан чымыш, ону каһ бу шәһәрдә, каһ о шәһәрдә көрүб изини ахтармишдылар.

Јол кетдикчә каһ сагыма, каһ солума, каһ да ирәли

бәхырдым. Мүһарибәдән бир нишанә ахтарырдым... Елә бил бу јерләрдә мүһарибә олмамышды. Елә бил мүһарибәнин изини-тозуну итирмәк үчүн һәр јан силниб сүпүрүлмушду.

Һәр јердә, һәр евини әтрафы, јоллар, јашајыш мәнтәгәләри, виллаларын вә јахуд бишаларын һәјәт-бачасы елә сәлигәли вә сәһманлы иди ки, бу мәнзәрәләри сәјр едәндә адам һеч мүһарибә һаггында дүшүнә билмирди. Һәр јердә сәкитлик һөкмфәрма иди. Тәбиәтин бу сәкитлији вә бүтүвлүјү илә тикитиләрини вәһдәти елә тәсир бурахырды ки, куја бурада һәр шәј әбәдидир.

...Јенә үзүмлүкләр, јенә талварлар...

Арабир јоллар һачаланыб ајрылып, бири сүрәтлә ашагы енир, бири јухары галхыр вә ашагыдакы гәсәбәнин тәмин вә сәһманлы болумтул евләрини гырмызы-јашыл кирәмидли дамлары көрүнүрдү. Тез-тез харичи өлкәләрни машыларынын јели бизим машынымызын јели илә тоггушуб выјылты салырды... Бизим хырдача автобусумуз бөјүк бир бишанын гаршысындакы мејданчада дајанды. Машындан ендик. Бина Кисловодек вә Јахуд Железноводекда көрдүјүмүз гәдим мүәлицә очагларыны хатырладырды. Бир јаны мейманхана вә ресторан иди. Әтрафдакы будкаларда Југославијаја анд чүрбәчүр китабчалар, албомлар вә сүвенирләр сатылырды. Лап ортада исә бағлы гапылар көрүнүрдү. Бура машһур Постојна Јама дејилән јер иди. Даһа доғрусу бу бишанын алтындан Постојна Јама адлы мағара башланырды. Југославијада белә мағаралар чохдур.

Душан бизә деди ки, бу ән бөјүк мағаралардан биридир. Биз бура вахтындан тез кәлмишдик. Мағара һәлә ачылмамышды. Мејданчада бир аз кәзиб сүвенир алды. Бир-биринин ардынча харичи өлкәләрни машылары кәлиб бошалыр Постојна Јаманын мејданчасы чүрбәчүр өлкәләрни туристләри илә долурду.

Постојна Јаманын гапылары ачылды. Һәрәмизә башлыгы бир брезент плаш вердиләр, ичәри кирдик. Бир аз јол кетдикдән сонра Постојна Јаманын дөмир платформасына чатдыг. Платформанын гаршысында һәрәси 8—10 нәфәр адам тутан үстүачыг вагонлардан ибарәт гатар дајанмышды. Вагонлара миниб магараны сәјаһәт етмәјә башладыг. Бә'ән магаранын јухарысында салланмыш сталактитләр аз галырды бизим үзүмү-тә тохусун.

Гатардакы гәдынлар горхудан гијә чөкиб чыгырыр, кишиләр исе онлары сакит едирдиләр. Кишиләр өзләри дә горхурдулар, анчаг гејрәтә богулуб учадан күлүрдү-ләр. Гатарымыз аз гала магаранын диварларына тохуна-гохуна илан кими каһ сага, каһ да сола гырылырды. Бу тәбии метронун нәһәјәтсиз күчәләри вә даланлары илә хејли јол кетдик. Саатда азы 40—50 километр гәт едирдик. Бу, әлбәттә горхулу иди. Бир дә көрүрдүн ки, гәбагына бүтөв бир дивар чыхыр. Бизә елә кәлирд ки, бу саат һәмни диварларла тоггушачагыг. Ким исе деди ки, електрикә ишылганан сонсуз мағарада ишыглар хараб олуб сөнәрсә, биз бурада өмүрлүк азыб итәрик... Бә'ән магаранын јухарысы о гәдәр учалырды ки, елә бил көјүн энкилијинә галхырды. Бу вахт һамынын һеј-рәтли угултусуну ешидирдик.

Гатары идарә едән учабөј, агсач киши арабир сүр-әти азалдыр, гатар һәрәкәт едә-едә ашагы тулланыр, кечдијимиз јолун ишыгыны сөндүрүр вә гаршыдакы гара-нылыг јолларын ишыгыны јандырыб сүр-әтлә гачыр вә гатара һоппанырды. Һәр дәфә о јерә һоппанада биз горхурдуг ки, минә билмәјә вә бизим сүканчысыз гата-рымыз әбәди бир гаранлыг ичәрисиндә көздән итә. Һәр дәфә бизим сүканчымыз һоппаныб гатара минәндә раһат нәфәс алырдыг.

Ачыгы, илк дәгигәләр мәнә елә кәлди ки, бу сәјаһәт

хејил, зүлүмдүр. Сонра јаваш-јаваш буна да алышдым. Кишинин һәр һәрәкәти мин дәфә өлчүлүб-бичилмишди. О һисе едирди ки, һеч вахт гатардан керн гала билмәз. Чүнки инди бу онун пешәси олмушду. О, мағара һаггын-да бә'ән мә'луматлар верир вә чыгыра-чыгыра данышыр-ды. Биз дә бә'ән онун дедикләрини баша дүшүрдүк. О, Словенија дилиндә данышырды.

Сталактитләрдән үстүмүзә ири дамчылар ахырды. Һамы башлыг кејмишди. Мән кејмәмишдим. Бу дам-чыларын да тә'сирини јадымда сахламаг истәјирдим. Нәһәјәт бир нечә километр јол кетдикдән сонра гатары-мыз дајанды. Бизим сүканчымыз вә бәләдчимиз һәмни учабөј, агсачлы киши кечдијимиз јолларын ишыгыны сөндүрүб, гаршыдакы јолун ишыгыны јандырды. Елә бил әфанәви бир дүнјаја дүшдүк. Башымызын үзәрин-дә әчанб бир «сәма» вар иди. Әлиндә бу сәма дејилди. Бу, гүббә иди. Гызылы-сарымтыл, мави рәнкләрә чалан, дамар-дамар олмуш узун-гыса, ити учлу хортумлар сал-ланыб парлајырды.

Бетон јоллар, даһа догрусу, бетон чыгырлар бу маға-ранын даглары, тәпәләри үзәриндән кечирди. Мағара о гәдәр бөјүк иди ки, елә бил бура јерәлтә дүнја иди. Ал-әлван сталактитләр вә сталакмитләр сәлтәнәти!.. Бәләд-чимиз һамыја сары дөңүб учадан деди:

— 3—4 километр пијада кетмәлијик.

Ачыгы, мән чох мәјус олдум. Чүнки саг гылчам ја-ман агријырды. Бу гәдәр јолу баша вурачагыма һеч инанмырдым.

Бәләдчимиз јолун мүәјјән гисмини гәт етдикдән сон-ра, архадакы чыгырларын ишыгыны сөндүрдү. Бир ли-лыг һәр јан мүдһис бир гаранлыга гәрг олды. Мән ахса-ја-ахсаја достларымдан керн галмамаға чалышырдым. Кәһрәба кими шәффаф, рүтүбәтли, јаш сталактитләр көјдән салланыб, јердән учлан сталакмитләрлә елә бил

көрүшмөк истәјирдиләр. Баләдчимиз үзүкүләр, истиганлы бир киши иди. О, тез-тез чүрбөчүр сталактитләрлә сталактитләри көстәрәб дејирди:

— Бу ағ мејмундур. Бу бајгушдур. Бу ајыдыр. Бунлар гуру балыгдырлар. Бах, орада, магаранын лап ју-харысында түтүн гурудурлар.

Әлбәттә, о зарафат едирди. Бүтүн көстәрдији сталактитләри вә сталактитләри һәмни адларыны чөкдији шејләрә бәһзәдирди.

Мән тез-тез дәстәдән керн галырдым... Ахсајырдым, көрдүјүм бу эчанәб дүнианын һәр кушәси мәнним дә хәјалымда јер үзәриндә көрдүкләрим мәнзәрәләри хатырладырды. Бах, о магаранын диварына гысылмыш тәбии сүтүн үзәриндәки биша—көрдүјүм гәдим готик үслублу гәсри хатырлатмышырмы? Анчаг бу гәср елә бил гәјалыглар үзәриндә тикилмишидир, ораја һеч гуш да уча билмәз; јахуд мәнним јолумун сагындакы учурумун ичәриндән баш галдыран о нәһәнк фәвварә! Бәли, бурада сталактитләр донуб галмыш фәвварәни андырырды. Јухарыда, диварын јарганында донуб галмыш бир шәләлә көрүндү. Шәләләни архасында ишыг јанырды. Буна көрә дә шәләлә шәффаф иди.

Бу магаранын икн архитектору вар иди. Бирн заман вә тәбиот, дикәри нәә инсан иди. Инсан бурада јоллар галмыш, бура ишыг чөкмиши, һәтта бурада јахшы концерт салону, гәлјаналты вә ресторән да јаратмышды.

Баләдчимиз деди ки, бу сүтүн шәклиндә учалан сталактитләр вә хортум кими салланан сталактитләр мин илләр әрниндә чәми бир нечә сантиметр артырлар... Бир јердә сталактитлә сталактит көрүшүб бирләшмишиди. Баләдчимиз буна «Мәһәббәт» ады вермишиди. Еләләри дә вар иди ки, санки бир-бири илә көрүшмәјә чан атырды... Амма бууну үчүн миллјон илләр көзләмәли олачаклар... Бу мәнзәрә, даша дөнүмш фәлсәфи бир мәнзәрә

иди. Инсанлар да бүтүн өмүрләри боју бир-бирләрини ахтарырлар. Тапан хошбәхт олур... Бәзиләри нәә өмүр боју ахтарыр... Тапмајыб тәк галыр, накам өлүб кедир...

...Азәрбајчанын гәдим Гобустанында көрдүјүм «оҳу-јан» дашлар јадыма дүшдү. Сталактитләр дә «оҳу-јулар».

Узәгдан горхулу угулту ешитмәјә башладыг. Баләдчимиз бизн сәкит едиб деди ки, курултуну јералты чај салыр. Мән јералты чајлар һаггында ешитмишидим. Илк дәфә иди ки, көрүрдүм. Магаранын уча бир нөгтәсиндән чајы бизә көстәрдиләр. Ади даг чајларына бәһзәјирди. Күчлү иди. Сулары шәффаф иди. Лакин бу, ишыг јананда белә көрүнүрдү. Гаранлыгда нәә бу чај да зүлмәт кими гаранлыг олурду. Мән бир мүддәт чајын сәјринә далдым. Оңун дибиндә хәјән пул көрүнүрдү: күмүш, бүрүңч пуллар. Бураја гәјитмаг истәјән һәмни чаја пул атырды. Бир дә көрдүм ки, јералты чајын сәһилиндә тәк галмышам. Мәнн вәһимә бәсди. Ешитдијим сәсләрин сәмтиндә прәлиләдим. Лап үмидим итирмишидим. Дәдим бирдән ишыглары сөндүрәләр. Лакин бирдән-бирә мәнә сары прәлиләјән Пәјә Вәјсәлдн көрүб сөвмишим.

— Һардасан, Һәсән, һеч билирсән о киши нә данышыр?

Мәнни һеч бир шеј марагландырмышды. Тез бу магардан ишыга—Јерин үзүнә чыхмаг истәјирдим. Истәр-истәмәз сорушдүм:

— Нә данышыр?

— Азәрбајчандан данышыр.

— Бура һара, Азәрбајчан һара!—дејә гәлчүб етдим. Пәјә Вәјсәлд голума кирди, мәнн чәкиб өз ардынча апарды.

Дәстәјә јахынлашыб, учадан деди:

— Бу да азәрбајчанлы. Таныш олун!

Бајәгдан курулту илә данышан, сәси әләми көгүрмүш

бәләдчимиз бирдән-бирә сусду. Ағыр-ағыр мәнә сары
јахынлашмаға башлады. Этрафындакы чамаат тәәччү-
лә чәкилиб она јол верди. Намы сусду. Көрәсен нә ол-
мушдур?

Нә инкилис дили, нә мачар дили, нә дә франсыз дили
ешидилрди. Бәләдчимиз мәнә јахынлашыб ири әлләри
илә чийинләримдән тутду, мәни бағрына басды:

— Азәрбајчан!—деди вә дөнүб, јенә бәләдчилик
едирмиш кими, этрафдакыларә мүрачиәт етди:

— Билрсиниз, бунлар нә көзәл халгдыр? Нәчиб вә
хощифәт инсанлардыр!.. Фәдакардырлар, икидирләр!
Өзү дә нечә икидирләр! Бизим бир башчымыз вар иди.
Бүтүн кәшфијатчыларымызын башчысы... Ады Мәнди
иди. Мәнди Гүсејзадә! Азәрбајчанлы иди. Гәһрәман
иди. Биз она «Михајло» дејирдик.

Намы гулаг асырды. Өзү дә бөјүк марагла гулаг
асырды. Неч өзләри дә билмирдиләр ки, нијә донуб га-
лыблар, нијә буғу намы динләмәлидир. Мәнә елә бахыр-
дылар ки, куја гәһрәман мән өзүмәм. Бәләдчимиз сөзүнә
нәјәчанла давам едирди.

— Бизим достларымыз арасында азәрбајчанлы чох
иди. Онларын чоху бу торпагда ад гојуб кетди. Чохунун
ганы бу торпагда ахды. Онларын ичәрисиндә сағ галан-
лары да чохдур. Мәссәлән, мәним бир нечә достум вар.
Онлар бә'зән бураларә кәлиб мәнимлә көрүшүрләр. На-
јыф ки, вахтымыз аздыр. Јохса бу мағаранын сојуг ди-
варлары арасында јох, евимдә сизи башыма топлардым,
сизә Михајло һаггында, онун достлары барәдә әһвалат-
лар сөјләрдим. Елә билрсиниз ешитдијиниз әфсанәдир?
Јох, бу, һәгигәтдир. Најыф ки, мәни ешикдә турист дәс-
тәси көзләјир...

О, әлини мәнә узадыб:

— Таныш олаг,—деди. Мән өз адымы дедим. О да
деди:

— Мирослав Гредек.

Адриатик дәнизи саһилиндә Видва шәһәрчији.

Бундан сонра Мирослав даһа програм һаггында да-
нышмырды. О. туристлэри дә үнүтдү. Голуну мәним бо-
нума салып прэлидэ кедирди. Һеј Мейһидән вә онун јол-
даштарындан данышырды. Бирдән ајағ сахлајыб
туристлэрэ деди:

— Ора баһын, мағараның көмүр кими гаралмыш диварларыны көрүрсүңүзмү? Фашистлэр орада дуру јана-
чағ кизләдирдилэр. Бура онларын эсас јаначағ анбары
иди. Бизим 4 нэфэр кәшифјатчымыз бу учеуз-бучағсыз
мағараның кизли јоллары, илэ һәмни анбара јол тап-
мыш, мина гојуб узаглашмышды, бүтүн јаначағ партла-
мышды.

Биз диггәтлэ диварлары гаралыб көмүрә дөймүш ма-
гараја бахдығ. Мәнә белә кәлди ки, бир анлыға өз гәһи-
рәманым Мейһини көрүрәм. Белкә һәмни 4 нэфэр кәш-
фјатчының ичәрисиндә Мейһи дә вар иди? Сонра мәнә
дедилэр ки, Југославија кинематографчылары бу һагда
там метражлы бәдин филм чәкибләр.

Биз јер үзүнә гајытдығ. Догрудан да мејданча јени
турист дәстәләри илэ долу иди. Мирослав бир аз ләң-
кәјләһәһинә ишарә едиб, мәни, Чүлјукини вә Вајсвелди
өзү илэ апарды.

Јолун кәнарында гајалығлар үстүндәки кичик бир
евә јахынлашдығ.

— Бура мәним евиндир, — деди.

Биз ичәри дә'вәт етди. Ади бир ев иди. Мирославның
ханымы ев ишләри илэ мәшгул иди. Шириңдил бир гыз
әлини мәнә уздыб адыны сөјләди, дејсәһи Паташа иди,

— Нечә јашың вар, гызым?

— Он ики.

Дедим ки, мәним дә бир гызым вар, о да 12 јашында-
дыр.

Һәјәтдә Мирославның кичик оғлу да ојлајырды.

— Аһы, сизи чамаат көзләјир, — дејә Илја Вајсвелд
Мирослава мүраһиәт етди.

— Ејби јохдур, гој бир аз көзләсинләр. Бу, һәр күн
бир нечә дәфә олан шејдир. Амма сизлэри һәр дәфә көр-
мүрәм. Биз сизи тез-тез көрмәк истәрдик, — дејә Мирос-
лав буфетин јешијиндән бир нечә шәкил чыхарды, сто-
лун үстүнә гојду.

Мейһини дәрһал таныдым. Бизим Мейһини! Мәним
достларым Чүлјукини, Илја Вајсвелд һејрәтлэ, тәччүблэ
шәкиллэри нәзәрдән кечирдилэр. Јури мәнә зарафатла
деди:

— Ачығы, мән бу вахта гәдәр елэ билирдим ки, Мей-
һи һаггында әфсанә ешитмишәм, елэ билирдим бу һәги-
гәт дејил. Инди көрүрәм ки, һәгигәтдир.

Мирослав јенә дә Мейһидән сөз ачды. Мирославның
арвады да Мейһидән данышды. Елэ бил онлар һәр күн
бу столун архасында көрүшүр вә Мейһи илэ, достлары
илэ сөһбәт едир, дөјүш јолдашларыны хатырлајырлар.

Бизим Југославија тәәссүратымыз һаггында сору-
шанда, онлара көрдүјүмүз шәһәрлэри, јоллары тәриф-
ләјирдик.

Мирослав далғын һалда күлүмсүнүб башыны тәрпәт-
ди:

— Бәли, бизим әлкәмиз чох көзәл әлкәдир. Апчағ
мүһәрбәдән габағ белә дејилди. Бизим белә јашамағы-
мыз, белә јоллар, шәһәрләр салмағымыз, азадлығымыз
үчүн Мейһи кими оғланлар чаңларыны верибләр. Чаң-
дан ширин нә вар!?

Биз бир балача гәлјаналты едиб Мирославла вида-
лашдығ. Мирослав бизим һаңымызы өпдү, өз догма
достлары, гардашлары, дөјүш јолдашлары кими өпдү.
Сөз вердик ки, бир дә Југославијаја кәлсәк һөкмән онун-
ла көрүшәјик.

Постојна Јамадан Адриатик дәнизиниң шимал саһи-

лине сары үз тутдуг. Жолумуз каһ дагларын дөшүнө сиир, каһ да зирвөлөрө галхырды. Инди бүтүн жол боју сөһбөт Мейдиден кедирди, Мейдинин гәһрәманлыглары һаггында мағарада башланмыш сөһбәти давам етдирдим. Даһа доғрусу, суаллара вердијим чаваблар дөнүб һекәјә олурду. Мән дә, Иман Гасымов да сөһбәтимизи бу шәкилдә гурмага адәт етмишдик. Чүнки охучуларла олан јүзлөрлә көрүшлөрдә чыхыш өзәзинә һамыны марағландыран суаллара чаваблар верирдик, бу исә дејилкә көрә, ади чыхышдан марағлы олурду.

Жолумуз даһа бир галаһын јанындан кечирди. Бура галхыб атрафы сејр етдик. Душан ашагыда, 30—40 адымлындан кечән шоссә јолуну көстәриб деди:

— Бах, ора Италијадыр. 5—6 километр о јанда көрүнә ири шәһәр Тријестдир...

Тријест... Биз әсәримизин гәһрәманларындан бири олан бу шәһәр һаггында нә гәдәр материал топламышыг, нә гәдәр мәлүмат алмышыг! Биз онун тарихини, архитектурасыны, бурада јашајанларын адәт-әнәнәләринни, бу шәһәрин мәنزәрәсини дөнә-дөнә өјрөнмишдик. Буна көрә дә харичдән алдыгымыз мәктубларда бәзән јазырлар: «...Јәгин ки, сиз Тријестдә чох олмуһуһуз, чүнки ону елә дөһиһликлә тәсвир едирсиниз ки, адам тәәччүб галыр».

Машинымыз дагдан едикчә биз Адриатик дәнизини шимал саһилинә јахынлашырдыг. Тријест бизим лап јахынлыгымызда иди. Бизим сағ тәрәфимиздә... һејф ки, кичик бир тәпә, саһил тәпәси кет-кедә Тријестин габанын тутурду.

Кәлиб, Пиран шәһәринә чатдыг. Бу да дәнизкәпәры шәһәрләрдән бири иди. Јахшы шәһәр иди. Дүздүр, Дубровникни тајы дејилди. Дәниз саһили илә сәјәһәт етдикчә гаршымыза хырда-хырда шәһәрчикләр чыхырды. Балача Венетсияны хатырладан шәһәрдә, мејданча вә

евләрин архитектурасы һамыны зөвгүнү охшајырды. Анчаг бу, о бири шәһәрләрә һисбәтән мәнә бир аз натәмиз вә сөнүк көрүндү.

Мағазаларын витринләриндә, күчәләрдә, транспарантларда «29 нојабр» сөзләринә тәсадүф едирдик. Бу, Југославијанын республика күнүдүр. Душан бизи кичик бир киностудияја кәтириб чыларды. Дедиләр ки, бу киностудия мүфлисләшмишдир. Она көрә дә бу киностудияны анчаг кирәјә вәрирләр. Башга өлкәләрдән кәлән кинематографчылар һәмин киностудиянаны кичик навилјонларында декорасиялар гуруб өз филмләрини чәкирләр. Дејәсән бу дөфә кирәјәншинләр америкалар олмалы иди.

Бурада да Адриатик дәнизи шәһәрин лап мејданчасына гонаг кәлирди. Дүздүр, бурада дәнизни сују Адриатиканын чәнуб саһилләриндәки кимп шәффаф дејилди. Бу сулар лиманын дашлары илә пычылдашыр, көрфәздә сәјсыз-һесабыз әлван рәнкли гајыглар, баржлар, кәтерләр, барказлар јыргаланырды. Бурада дәниз лиманларынын саһилләри туристләри көздирмәклә пул газанырлар.

Бәзән гранит даш үзәриндә дајаныб балыг тутан хариччиләр дә тәсадүф етмәк олурду. Тәссүф ки, јолларын ачыг олмасындан истифадә едән хариччиләрин бәзиләри бу өлкәјә анчаг сәјәһәтә, балыг тутмаға, истираһәт етмәјә кәлирләр, кәчкәләрин, тәләбәтләрин, мәктәблиләрин бејинини, дүшүнчәләрини зәһәрләмәјә, мүхтәлиф мүхалифәтләр јаратмаға кәлирләр.

Јенә дә бүтүн јолу өз тәссүратларымыздан вә инди бизим һамымыз даһа да бир-биринә јахынлашдыран Михајлодан сөһбәт етдик. Лјублянаја нә вахт гајытдыгымыздан хәбәримиз олмады. Душан бизи бирбаша өз вилласына кәтириб чыхарды. Икимәртәбәли, 8 отағлы вилла сәлигә илә саһман олунмушду.

Евин ханымы биздэн сорушду ки, нэ ичэчэјик. Кофе,
җохса конҗак?

— Нэм дә чај.—дејә мән зәрафат етдим.

Евин ханымы бир аплыга чашды.

— Јахшы,—деди.—чај да верәрәм.

Сонра онун иңјә чашдыгынын сәбәбини баша дүш-
дүм. О, чајы газанда гәјнатмышды... Бурада чајы о гә-
дәр дә севмирләр. Әсәсэн кофе ичирләр.

Телевизорда јенә дә Америка филми нүмајни етди-
рилди. Душан бизә деди ки, америкалылар чох учуз
гүјмәтә—ики мин доллара 20 серијалы телевизија фил-
ми тәклиф едирләр. Биз дедик ки, америкалылар өз һә-
јат тәрзини һәр јерә јажмаг үчүн, һәмни филмләрү пулсуз
да верәрләр. Евин ханымына үрәкдән тәшәккүр едиб,
Љублјананын күчләрүни сонунчу дәфә кәзмәјә чыхдыг.

Душан бизи Љублјананын эи мәшһүр хүсуси—шәхси
јемәкханасына апармаг истади. Шәһәрүни учгар күчәлә-
риндән биринә кәлдик. Бирмәртбәли бинанын отагла-
рындан биринә кечдик. Биздән башга бурада чаванла-
рын дәстәси дә топлашмышды. Бизим үчүн јалпыз һәмни
ресторанда биширилән, бу ресторана мәхсус олан хәрәк
кәтирдиләр.

Хәрәјин чох гәрибә көркәми вар иди. Елә бил хирда-
ча зәриф гушлары јагда, уи кими бир шејин ичәрсиндә
гызардыб, бөјүк булуда јыгмышдылар. Душан бу гуш-
лардан биринин ајагларындан тутуб агзына апарды вә
наик сүмүкләрүни кәнара гојду. Гушму, ја нә исе онун
агзында әриди, чох зәриф иди. Сонра јолдашларым да
бу јемәкдән дадылар. Мән дә еһтијатла бир парча кө-
түрүб даддым. Чох ләззәтли иди. Адамын агзында әри-
јрди. Достларым бөјүк иштаһла јейирдиләр. Мән елә
бил нәдәнсә еһтијат едирдим. Нәһәјәт өзүмү сахлаја
билмәјиб сорушдум:

— Неч билирсиниз, нә јейирсиниз?

— Јох,—дејә Јури чаваб верди.—Билмирәм, анчаг
бу аллаһлара мәхсус бир јемәкдир. Белә дады шеј је-
мәмишдим.

Мән бир мүддәт сусдум вә бирдән дедим:

— Ахы, дејәсән бу гурбагадыр.

Вајевелд вә Чүлјукин донуб галдылар. Көзләрүни
Душана илләдиләр. Душан онларын белә дурухдугла-
рыны көрүб тәәччүблә чијиләрүни чәкди.

— Әлбәттә, гурбагадыр, өзү дә лап гәлизишдән. Ан-
чаг булар хүсуси чинс гурбагалардыр. Өзү дә анчаг бу
ресторанын саһиби јетишдирир. Бу, Југославијада јекә-
нә гурбага рестораныдыр. Дүјанын бир нечә мәшһүр
адамлары, о чүмләдән Совет Иттифагындаи кәлән бәли
һөрмәтли гонаглар да буранын китабында өз рәј вә
тәшәккүрләрүни јазыблар.

Бәли, бирчә гурбага јемәмишдим, ону да једим. Әл-
бәттә, һәр шејдә мүәјјән бир шәртилик вар. Биринә исе
көрүнән шеј башгасына јахшы тәсир багышлајыр. Јер
үзәрүндә зөвгләр мүхтәлифдир, иштаһлар, јемәкләр дә
башга-башгадыр.

Инди фикирләширәм ки, экәр хәрәкдән дадмамыш-
дан әввәл Душан гаршымдаки јемәјин гызардылмыш
гурбага олдугуну билдирсә иди, нејләрдим? Бәлкә дә
һәр шеји өјрәниб билмәк үчүн, тәсәвүр үчүн дадар-
дым.

Душан бизи вагона гәдәр өтүрдү. Кечәјарысы Бел-
града јола дүшдүк. Јенә дә күләрүзлү эниз Мира ханым
ала-гаранлыгдан дуруб бизи гаршыламага кәлмишди.
Јенә дә мәним достум Александр Секулович өз машы-
нында бизи мейманханаја апарды. О күңүн ахшамы
Совет мәдәнијјәти евиндә белградлыларла көрүшүмүз
олду, көрдүјүмүз филмләр, таныш олдугумуз адамлар

наггында өз тәэсүратымызы билдирдик. Журн Чүлжүкин вә Васили Шукшин өз филмләриндән парчалар көстәр-диләр.

Биз Югославија илә видалашыб Москваја гајытмалы идик. Анчаг һәр дәфә тәјјарә мејданындан гајытмалы олтурдуг. Гавалар корланмышды. Арамсыз јағыш јағыр-ды. Мира ханым, Секулевич вә башга достларымыз өз-ләрини елә апарырдылар ки, куја тәјјарә мејданы илә шәһәр арасындакы бу кедиш-кәлиш онлары нараһат ет-мир. Вахтымызын бош кечмәмәси үчүн јенә дә Югосла-вија филмләринә бахырдыг. Арабир шәһәрин кино-те-атрларына кедиб бүтүн дүнијаја дурулту салмыш Чеймс Бондун филминә вә башга харичи филмләрә бахырдыг. «Фантомас»а нисбәтән бу филмләр аз-чох зөвглә чәкил-мишди. Чүрбәчүр әфсанәви ләзизәтләр, ворушмалар, горхулу сәһнәләр, өлүмләр, үмүмийәтлә, сәссиз филм-ләрдән мирас галмыш кино фондләрн илә зәнкин олан, әсил сәнәтдән илә хејли узагда дуран филмләр иди. Чох һејф ки, бир чох чидди филмләрдә көрдүјүмүз мәшһур италјан актрисасы Моника Виттини дә белә авантуралы филмләрдән бириндә көрдүк вә она үрәкдән ачыдыг.

Югославијада һәм рәсми сәнәтләр, һәм гәбул зама-ны, һәм дә Кинематографчылар Иттифагында програмы-мызы јескилашдыранда југославијалы достларымыз тәклиф етдиләр ки, «Узаг саһилләрдә» повести әсасында тәзә бир ссенари јазаг вә мүштәрәк бир филм чәкәк. Әл-бәттә, бу филмдә бизим Мейдинин гәһрәманлыгылары илә јанашы, онун нәјин наминиә һәлак олдуғуну әјани сурәт-дә көстәрән сәһнәләр дә, јә'ни Югославијанын бу күнкү габатчыл инсанларынын көстәрилмәси нәзәрдә тутул-малы иди. Бу мәсәләнн сонралар Бакија гонаг кәлән ју-гославијалы достларым да тәкран галдырдылар.

Нәһәјәт, достларымызла видалашыб, вәтәнә учдуг.

Биз Югославијаја кедәндә 5 нәфәр идик. Инди илә һәр биримизин онларла тәзә досту вар иди. Бунларын ичәрсиндә Мейди һүссәјзадонин силаһдашы Мирослав Гремеки, онун күләүзлү, сәдә бир инсан олан һәјат јолдашы Јозаны вә шириндил ушағлары да ләим мәним көзләрим гаршысындадыр.

Сейдбейли Гасан Гашим оглы
ВОСПОМИНАНИЕ О ЮГОСЛАВИИ

(На азербайджанском языке)

Редактору *Шейла Гулијева*. Рәссамы: *Е. Арзуманов*
Балии редактору *Ј. Шляников*. Техники редактору *Р. Әһмедов*
Корректорлары *Г. Гасанов, А. Бәдәлова*

Ўғызмаға верилмиш 17 III-1970-чи ил. Чапа имзоланмиш
8 X-1970-чи ил. Кағыз форматы 70×108^{1/2}. Чап в. 4,55. Учет
нәшр л. в. ФГ 03682. Сифарши № 138. Тиражи 10000.
Ўғызмаға 17 гөл.

Азәрбајҗан ССР Назирлар Советинини Дөвәләт
Мәтбуат Комитәси.

«Классик» нәшријәти, Баки, Гүсү Нәчијев күчәси, 4.
«Гызыл Шар» мәтбуәси, Баки, Нәзи Асланов күчәси, 89.

17 гэл.

КЭНЧЛИК·1970